

AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET

BÖLCSELET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI
SZAKOSZTÁLYÁNAK

KIADVÁNYAI.

NEGYEDIK KÖTET.

KOLOZSVÁRT.

NYOMATOTT ORMÓS FERENCZNÉL AZ EV. REF. KOLL. BETŪVEL.

1887.

TARTALOM:

DR. BRASSAI SÁMUEL.

	Lap
A magyar Sakuntala.	394—423.

DR. FINÁLY HENRIK.

A magyar nyelv hangrendszere	1—23.
A krásznai aranyelet	337—346.

KIRÁLY PÁL.

Dák fegyverek és várak Traján oszlopán	424—452.
--	----------

MOLDOVÁN GERGELY.

A móczokról (két közlemény).	79—115. és 299—330.
--------------------------------------	---------------------

DR. SCHILLING LAJOS.

Az Egyiptomiak vallásáról.	249—298.
------------------------------------	----------

DR. SZABÓ KÁROLY.

Az erdélyi muzeumi könyvtár gyarapodásáról	200—201.
A székelyek régi törvényei és szokásai	221—248.

DR. SZÉCHY KÁROLY.

Döbrentei Gábor mint nevelő	24—52.
Kölcsey és az akadémiai titkárság	153—199.
Az „Erdélyi Muzéum“ (Döbrentei Gábor folyóirata).	358—393.

TÉGLÁS GÁBOR.

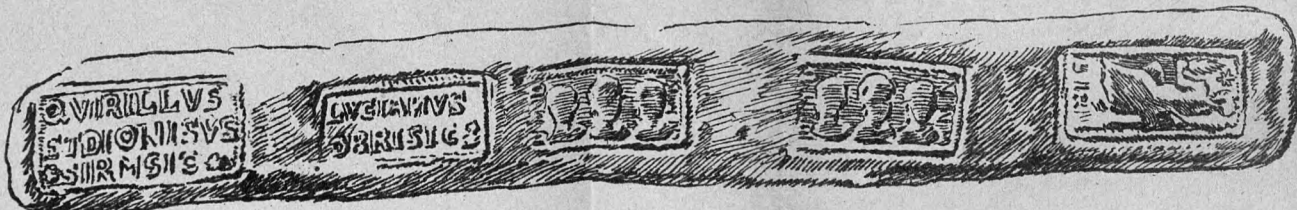
Óskori nemes fémbányászatunk némely adalékai.	116—152.
Az ispánlaki nagy bronzlelet	331—334.
A háromszéki aranykincs	347—357.

TÖRMA ZSÓFIA.

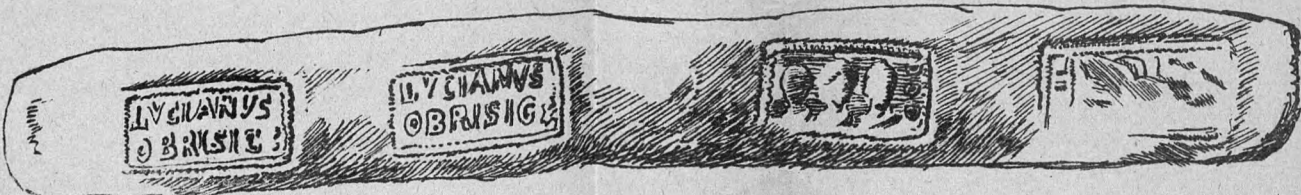
A római uralom előtti Daciának planeta-cultusáról	73—78.
SZAKOSZTÁLYI ÉRTESÍTŐ 53—72. 202—220. 335. 453—454.	

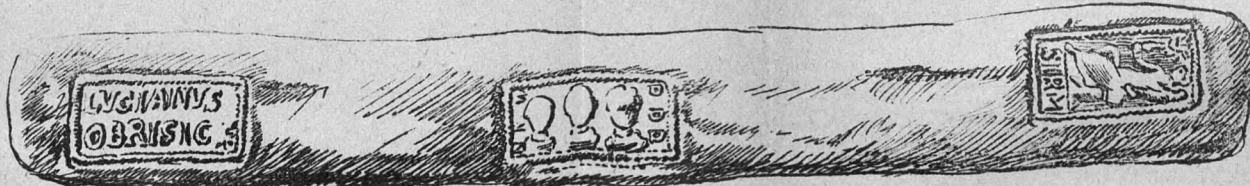
I. rüd.

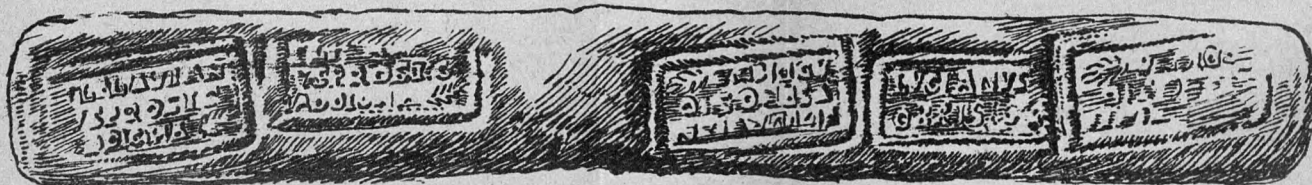
II. rüd.

III. rüd.

IV. rüd.

V. rüd.

VI. rüd.

A MAGYAR NYELV HANGRENDSZERE.

A bábeli torony építése óta soha se fogyunk ki a félreértésekből, még ha egy nyelven beszélünk is. Valami sajátságos itvesztő az az emberi értelem; és ha egybe vetjük azt, a mit az egyik mond, avval a mit a másik megértett belőle, sokszor úgy tetszik, mint ha a felfogó értelem oly tükör volna, a mely más képet vet vissza, mint a mely rá esett. Ez két oknak lehet a következménye. A felfogó tükör vagy rossz, vagy pedig szándékosan van úgy csiszolva, hogy a rá eső kép idomát megváltoztassa vagy legalább is eltorzítsa. Az utóbbi eset legalább is éppen oly gyakran fordul elő, mint az előbbi.

A tanulás minden esetre műveli, csiszolja az ember elméjét. Ám éppen ez okozza, hogy ha a csiszolás mindig csak egy irányban történik, éppen oly tükör áll elé, a mely soha se bír hű képet visszavetni. Innen van aztán, hogy éppen a tudósok értik félre egymást a legtöbb esetben. A veszedelem az, hogy egyik se figyel arra, a mit a másik valósággal mond, hanem alkot magának egy képet arról, a mit az ő saját felfogása szerint a másoknak kellene mondania, és ha nem ezt mondja, feltétlenül rosszszalja és elítéli, mint helytelen és téves állítást. Meg lévén ugyan is győződve, hogy a saját felfogása helyes, — és ebben sokszor tökélyesen igaza is lévén, — megfelejtkezik róla, hogy azon egy tárgy, különböző oldalról nézve, csakugyan különböző idomot mutathat; hogy pl. egy kagyló egyik oldalán homorú, a másikan domború, és ennél fogva annak, a ki homorúnak mondja, éppen oly igaza van, mint annak, a ki domborúnak állítja, holott m^űrben ellenkezőt mondanak.

Igy jártam én a jelen kis értekezésem ügyében tudós bírálómmal.

Egy magyar nyelvtani értekezést nyújtottam be a magyar

tud. Akadémiához, a melynek világosan kifejezett czélja, szabatosan kimutatni a jelenleg divó miveltségi társadalmi és irodalmi nyelv rendszerét. A jelen dolgozat egyik része annak az értekezésnek. Természetes tehát, hogy valamint a ragozás, mondatfűzés és szórend tárgyalásában se terjeszkedtem ki sem a tájszólások és különböző nyelvjárások bár mi érdekes sajátosságaira és furcsaságaira, sem a történelmi fejlődés változó és, sajnos, csak nagyon tökéletlenül fenmaradt hullámzásaira és mozzanataira, hanem igyekeztem a jelenleg divó nyelv tényeit oly híven és tárgyiasan megállapítani, a hogy csak bírtam; éppen úgy tettem a hangrendszer fejtegetésében is. Nem kerestem a különbségeket, nem kutattam a régen múlt kísérleteit és küzködéseit, hanem magam elibe vettem az élő tényeket, és ezeket kívántam elfogulatlanul és rendszeresen kimutatni. Ám tudós bírálóm szemében ez nagy bűn volt. Ő nem festményt óhajtott tőlem, hanem azoknak a nyers anyagoknak az ismertetését, a melyekből a használt festékeket készítik, és a készítés módja leírását. Ez igen érdekes; de reám, a ki a kész képet akartam leírni, nem tartozik.

Volt hallgatóim nagyon várván az előtők tartott előadások megjelenését, nem akartam késedelmet okozni, és kiszakasztottam a munkámból ezt a kifogásolt részt. Bemutatom itt, mert elég érdekesnek tartom arra, hogy napvilágot lásson, és a szives olvasó, ha mindig szem előtt tartja, hogy mindenben a jelenleg divó irodalmi nyelv hangrendszerét veszem alapul, reménylem, nem fogja elveszettnek tartani azt a kis időt, a melyet elolvasására fog szánni.

Kolozsvárt, december 14-én 1886.

Finály Henrik.

1. §. A magyar nyelv hangrendszerében egymástól tisztán megkülönböztethető harminczhárom hangot találunk. Ezekből kilencz tiszta csengő hang, a melyet a tüdőből kivasztott légáramlat magára hoz létre, s csupán a légáramlatot kibocsátó szájnyílás terjedelme és idoma változtat meg annyira, hogy a fülre nézve különböző és tisztán és határozottan megkülönböztethető hangokká válnak. Hasonlók a zenei hangokhoz, a mennyiben magokra és egyedül hangzanak és tisztán hallhatók. Ezért nevezik *magára*

hangzóknak vagy a közönségesen elfogadott rövidítéssel csupán *hangzóknak*.

A többi huszonnégy magában voltaképpen nem annyira hang, mint inkább éppen ellenkezője a hangnak. Ugyanis úgy jó létre, hogy a tisztán és szabadon folyó hang eleibe a száj valamely szerve akadályul áll, a mely a folyó hang folyását vagy nehezíti vagy pillanatra legalább egészen megakasztja, s körülbelől oly módon hat, mint a különben magára egészen csendes szél útjába álló akadály, a melybe beleütközvén a mozgó lég, mozgó gyercsáságához és erejéhez képest, a halk suhogáson kezdve az üvöltő zúgásig fokozódható neszt támaszt és hallat. Az eleibe álló szerv ellenállása a beleütköző hangot erősíti a nélkül, hogy lényegesen megváltoztatná; de nem idézi elé. Ha hang nincs, az illető szerv mozgását és helyzetét észre se venné a fül. Minthogy tehát ez a csak sajátánál hangnak nevezett huszonnégy hang-erősítő csak a már létező hang segítségével válik hallhatóvá, a nyelvtanban *mássalhangzónak* nevezik.

Csak a mássalhangzóval együtt kiejtve válik aztán a hang igazán szerves hanggá, és mint ilyen a beszéd alkotó elemévé. Maga a pusztá hangzó még szorosán véve nem az, de annak tekinthetjük, ha meggondoljuk, hogy kiejtésére minden esetre szükség van egy bár mi gyenge fuvallatra, a mely a léget a tüdőből kiszorítja, és a melyet igen gyenge, alig hallható mássalhangzónak tekinthetni. (A régi görögök e fuvallatot jelezték is az u. n. spiritus lenis-szel, a sémi nyelvek éppen egy betűvel az aleph-fel jelölik, a mely a kiejtésben nem hallható, de az írásban mindenütt ott van illetékes helyén.)

2. §. A hangokat az írásban *betűk* jelölik. Természetszerűen minden nyelv írásának annyi különböző betűvel kell rendelkeznie, a hány különböző hang leledzik az ő hangrendszerében. Körülbelől úgy is van ez azoknak a nyelveknek az írásában, a melyek a magok hangrendszere alapján létesült saját betűsora birnak. A magyar nyelvnek ez idő szerint saját betűsora nincs. Volt-e valaha? Azt éppen oly kevéssé lehet határozottan állítani, mint tagadni. A kérdés eldöntése attól függ, hogy mikor kezdtek legelőször magyar nyelven írni. Jelenleg és ezelőtt is, legalább a meddig fenmaradt írott nyelvemlékeink visszaérnek a múltba,

magyarúl mindig latin betűkkel irtak. Minthogy pedig a latin betűsorban nincsenek betűk, a melyek a magyar nyelv hangrendszerében leledző némely hangnak megfelelnek, viszont vannak oly betűk, a melyek magyar hangrendszerünkben nem létező hangoikat jelölnek: azok, a kik latin betűkkel akartak magyarúl írni, kénytelenek voltak a latin betűsört elébb a magyar hangrendszerhez alkalmazni, és ez alkalmazás későbbre sokban módosult, a mig végre a ma divó berendezés jött létre. A latin nyelvnek tudva levőleg 23 betűje volt eredetileg, a középkor írása kettőnek alakmódosításával még kettőt létesített (*v, j*), lett 25, de *e* közt van *ě* (*c, q, x*) a melyek a magyar írásban nem lehettek helyet, maradt hát a görögből átvett egy betűvel (*k*) együtt 23 betű, 33 hang számára. A hiányzó tíz jegyet a magyar írás részint ékezetek felrakásával (hangzóknál: *á, é, ő, ü*), részint kettős betűkkel (mássalhangzók: *cs, cz, gy, ly, ny, ty, sz, zs*) pótolta ki.

3. §. *A hangzók.* A magyar nyelvben a következő hangzók szerepelnek: *a, á, e, é, i, o, ő, u, ü.* Ezek jelölik a minőségileg különböző hangokat. Közülök *a* és *e* mindig rövidek, *á* és *é* mindig hosszúak; a többiek *i, o, ő, u, ü* lehetnek rövidek és hosszúak, a mely utóbbi esetben ékezetet kapnak, illetőleg *ő* és *ü* a kettős pontot kettős ékezettel cserélik fel.

Ha valaki egészen kitátja a száját, a nyelvét leszorítja a szájüreg alsó részébe és az ajkakat egész kör idomára nyújtja el, a száj ily állásában kitaszított hang okvetetlenül *á* lesz; ha ez állásban az ajkakkal alakított kört egy kissé megkisebbíti a hang *a*-vá tompul; ha az ajkakat annyira összehúzza, hogy noha még mindig kör alakú nyílást alakítanak, a száj két végénél már kissé összeszorúlnak, a kitaszított hang *o* lesz, ha pedig az ajkait egészen összefogva a száj közepén csak nagyon kicsiny, kerek nyílást hagy, *u* hangot fog kiejteni.

Ha ellenben az ajkait úgy fogja össze, hogy egy két lapos körívtől befogott vízirányos nyílást alkotnak, az *e* nyíláson kitóduló hang *e* lesz, és ha az ajkak köríveit laposabbra húzza *é*-vé válik, holott a csaknem vékony hasadássá elnyújtott szájnyílás *i* hangot fog kiadni.

Ha oly szájállásnál, a melylyel *o* keletkezik, a nyelvet úgy

szorítja fel az ínyhez, hogy nyelv és íny közt vízirányos rés marad, az *o* hang *ö*-vé lágylul, és ugyanez eljárással lágylul *u*, *ü*-vé.

A hangok e keletkezése szerint két osztályba szedjük a hangzókat. Az egyik osztályba sorozzuk a kerek szájnnyílással ejtett *á*, *a*, *o*, *u* hangzókat, a másodikba azokat, a melyeket vízirányos hosszú résen taszítunk ki *e*, *é*, *i*, és minthogy a keskeny rés, ha nem is az ajknyílásban, hanem az ajkak mögött a nyelvtől és ínytől alakítva, az *ö* és *ü* kiejtésénél is szerepel, ezeket is a második osztályba sorozzuk.

Az első osztálybelieket a nyelvtauban általában *alhanguak*-nak nevezik, a második osztálybeliekből az *e*, *ö* és *ü* *fenhanguak*, *é* és *i* *középhanguak* neve alatt szerepelnek. E hangtani megkülönböztetésnek fontos jelentősége van a nyelvtauban.

Vannak nyelvtauk, a melyek más nyelvek nyelvtani megkülönböztetése után indulva még más osztályozását is kísérik meg a magyar hangzóknak. Ezekre itt nem térünk ki. Fontosabb azonban annak a megvitatása, hogy vajjon csakugyan nincs több hangzó a magyar nyelvben, mint azok, a melyeket elősoroltam.

Legelőbb is meg kell jegyezmem, hogy közkézen forgó nyelvtaunk az az állítása, hogy a magyar nyelvnek 14 hangzója van, merőben alaptalan ráfogás, a melyet még szíuleg se lehet igazolni. Világos ugyanis, hogy *i* és *í* nem különböző két hang, éppen oly kevésbé különbözők *o* és *ó*, *u* és *ú*, *ö* és *ő*, *ü* és *ű*; annyira nem, hogy igen sok esetben sem az élő beszéd, sem az írás sines tisztában vele, hogy *e* hangzók rövidek-é, vagy hosszúak, illetőleg ékezetlenek vagy ékezetesek. Másfelől éppen oly téves az az állítás, hogy az *á* nem egyéb, mint hosszú, azaz ékezetes *a*, *é* meg hosszú *e*. Fülünk azonnal meggyőz, hogy *á* egészen más hang, mint *a*, mert az *a* hangot akár meddig nyújtom, soha se lesz belőle *á*, s bár mi röviden lököm ki az *á* hangot, soha se fog úgy hangzani, mint *a*. Éppen így vagyunk az *e* és *é*-vel. A jelenlegi irodalmi magyar nyelv, igaz, nem ismer se hosszú *a* és *e* hangot, se rövid *á*-t, vagy *é*-t, de hogy a magyar nyelv természetes hangrendszere ezektől a hangoktól nem irtózik, kézzel foghatólag be van bizonyítva a különböző nyelvjárások tényleges hangejtéseivel; *aama* (= *alma*), *keed* (= *kend*) tagadhatatlanul létező, élő szók, és a furcsa még az, hogy az *a*,

ha nyújtás következtében elváltoztatja hangzását a nép száján, nem á-vá, hanem rendesen ó-vá módosul, úgy, hogy ha az *alma*, *szalma*, *meghalt* és hasonló szókban a kiejtésben kilökött *l* hangot a megelőző hangzó nyújtásával pótolja a nyelv, az elnyújtott *a* átmehet ó-ba, s ejtik így: *óma*, *szóma*, *meghót*, de soha se mondott, soha se hallott senki: *áma*, *száma*, *meghát* idomokat. Épp oly kevésbé válik az elnyújtott *e*-ből *é*, hanem inkább *ö* vagy *ie*. Látni való, hogy a felállítottam 9 hangzó hívebben tükrözi a magyar hangzók tényleges állagát, mint az állítólagos 14.

4. §. Más szempont alá esik az a körülmény, hogy ugyanazt az egy hangzót, a melyet t. i. az írott nyelv mindig ugyanazzal az egy betűvel jelöl, a különböző tájszólások és nyelvjárások különbözőleg hangoztatják; sőt a mi még méltóbb a figyelemre, ugyanaz az egy nyelvjárás is világosan megkülönböztethető árnyalati különböztetéssel ejti ki ugyanazt a hangzót különböző kapcsolatokban. Itt az a kérdés keletkezik, hogy azt jelzi-e ez a tünet, hogy a magyar hangrendszer valóban ismer egymástól lényegesen különböző többféle hangzókat, a melyeket a latin betűvel élő írás nem bír se saját betűvel se különböző ékezzel egymástól megkülönböztetni, vagy más szóval, igaz-e, hogy a magyar nyelv hangrendszerében többféle *a*, többféle *e* stb. van?

Sajátságos tünet, hogy nyelvűváraink ezt a kérdést csak is az *e* hangra nézve vetették fel, és szerencsésen el is jutottak arra az eredményre, hogy igen is, van egy közép *e*, a mely se nem *e*, se nem *é*, hanem sajátságos *ö* felé hajló hangzása. Meg is csinálták a jelzését az *é*-vel.

És honnét vették ezt a közép *e*-t? Onnan, hogy a nép száján az *e* hangzó különböző kapcsolatokban, néha ugyanegy szóban is, tényleg különbözőleg hangzik, annyira, hogy *e* különböző hangzás még az írásban is érvényesítette magát, és tényleg vannak szók és szótagok, a melyekben hol *e*, hol *ö* hangzik és jelen meg az írásban is, még pedig szembe tűnő következetességgel csak is bizonyos szókban és szótagokban; más szókban és szótagokban meg ismét az *é*-hez közeledik az *e* hangzása, sőt a Magyar nyelv Szótára előbeszédjében Czuczor és Fogarasi még egy negyedik féle *e*-t is állítanak fel. Félreértés kikerüléseért meg kell jegyeznem, hogy itt nem oly különbségről van szó, a melyet csu-

pán a származtatás mutat ki, de az érzék nem venne észre; a melyet csak tudományos vizsgálódás bir kideríteni, de a fül nem tud megkülönböztetni; hanem tisztán hangbeli különbségről, a mely a hangadó szervek különböző állásából és működéséből az illető hang kiejtésénél származik, és a melyet a fül tisztán és határozottan bir megkülönböztetni. Azt állítják, hogy a magyar hangrendszerben négyféle *e* van, a melyek mindenike kivehetőleg másként hangzik.

De már a Magyar nyelv Szótára érdemes szerkesztői azt is vették észre, hogy hangzásbeli árnyalati különbséget nem csak az *e*, hanem az *a* hangzó kiejtésében is lehet észlelni, s ennél fogva kétféle *a* hangot is állítanak fel. Nagyon finom és érzékeny fül kétségen kívül a többi hangzók kiejtésében is fog árnyalati különbségeket észre venni, még az *u* hangjában is. Ezek tények, ezt tagadni nem lehet. Az itt a tulajdonképpeni kérdés, hogy azok a hangzásbeli árnyalatok a kiejtésben, a melyeket a fül észlelve megkülönböztet, azt jelentik-e, hogy minden árnyalat külön egy-egy önálló hangzó, a melynek jelentős és önálló szerepe van a nyelv hangrendszerében, vagy pedig esetleges módosulásai ugyanazon egy hangnak, a melyek részint onnan erednek, hogy a beszélő hangszerveinek működése és a hangjellemet meghatározó szájnnyílása akár egyéni különösség akár megszokás következtében némileg eltérnek a rendestől, részint annak a következményei, hogy a hangzó kiejtése a vele egyszerre és kapcsolatosan kiejtendő hangok visszahatása által szükségképpen módosul. Igen természetes dolog, hogy ez a két tényező annál érezhetőbben fogja módosítani a hangzó jellemző minőségét, mentől kevésbé határozott és tiszta csengésű volt az illető hang már saját természeténél fogva is.

5. §. E kérdés iránt a nyelvbúvárok véleményei eltérők. A legtöbbben és éppen azok, a kiknek a szava méltán nagy tekintéllyel esik a mérlegbe, a mellett vannak, hogy a hangzásbeli különbség kétségbevonhatatlan tény levén, a legtöbb esetben a különböző hangu hangzókról az is levén bebizonyítható, hogy eredetileg merőben különböző őshangokból változtak át, illetőleg ilyenek helyét foglalják el, továbbá igen sok esetben a hangváltoztatás részint a jóhangzás követelménye, részint éppen jelen-

tésbéli különbség jelzője, végre hozzá járulván az a körülmény is, hogy legrégebb írott nyelvemlékeinkben a kérdéses hangkülönbségek, kivált az *e* hangnál, gondosan ki is vannak jelölve megkülönböztető jegyekkel, tehát itt oly lényeges hangkülönbséggel állunk szemben, a mely lényegesen jellemző sajátága a magyar hangrendszernek, és a mely már csak szószármaztatásbeli fontosságáért is nem csak pontosan megfigyelendő, hanem gondosan fentartandó is.

Ha azonban közelebbről vizsgáljuk az *e* következtetés alapján szolgáló bizonyítékokat, nagyon hamar el fog gyengülni bizonyító erejük.

Legelőbb is a kiejtésbéli különbség tényleges és tagadhatatlan voltát vevén szemügyre, azt vesszük észre, hogy *e* ténynek nagyon is tájszólási mellékíze van. Nem csak hogy vidékenként módosul, hanem ugyanazon vidéken se mutatkozik egyenlő határozottsággal mind azokban az esetekben, a melyekben a felállított szabályok szerint szerepelnie kellene. Így állítják pl. hogy a többest alkotó *-ek* ragban nyílt *e* hangzik, és ebben különbözik az *-ek* birtokrattól, a melyben zárt *e* van, mivel voltaképpen az *-ök* változata; de hát hiszen a többes rag is fordul elő *-ök* alakban, tehát az is zárt *e*, hol van aztán a különbség? A mikor azt mondjuk *megemeltem, felemelkedett, vesztegelnem kell, felemelkedett szellemek, elkeseredett ellenfelek kellemetlen helyzete mellett*, az *e* szólamokban folytonosan ismétlődő *e* hang nem csak a fület untatja kellemetlen egyhanguságával, hanem a kiejtő hangszerveket is fárasztja; úgy a fül, mint a hangszervek megkivánják, hogy *e* folytonosan ismétlődő *e* hangokba egy kis változatosság jusson. Az a szájnyílás, a mely az *e* hangot származtatja, nem is oly határozott idomu, mint az a kerek nyílás, a melyen az alhangu hangzók tódúlnak ki, és a legkisebb módosulása már az *e* hangot is módosítja; a beszélő nyelv tehát már önkénytelenül is változatokkal fogja kiejteni a hosszú sorban egymást követő *e* hangokat; de vajjon lesz-e ez önkénytelen változtatásban öntudatos következtetés és rendszer? Az kétségtelenül megtörténhetik, és meg is történik, hogy ezek az eleintén önkénytelenül eső hangváltoztatások egy-egy vidéken szokás következtében megrögzzenek és állandókká válnak, úgy hogy a mindenütt rendszert nyomozó

tudomány meg is találhat bennök annyi egyező tényt, a mennyire már szabad szabályt és rendszert alapítani; de ne felejtjük el, hogy e rendszer csak is az illető vidék tájszólására nézve lehet érvényes, s tán már a legközelebbi szomszéd vidék kiejtéséhez sem fog találni. Még kevésbé az irodalmi nyelvre, a mely esetőleg egy merőben különböző nyelvjárásból fejlődött ki.

Hozzá járul még, hogy valamennyi hangzó kiejtésére tagadhatatlan befolyása van annak a mássalhangzónak, a mely előtte vagy utána vele együtt kiejtendő a beszédben. Másként hangzik valamely hangzó, ha ajakhang, másként ha torokhang, másként ha sziszegő vagy nyelvhang előzi meg vagy követi, s e külön fajú mássalhangzók közül a lágyak és gyengék ismét másként módosítják a hangzó kiejtését, mint a kemények és erősek. Ahhoz képest, a mint egy-egy vidék népe több vagy kevesebb gondot fordít a hangok tiszta és határozott kiejtésére, a mássalhangzó módosító hatása jobban vagy kevésbé lesz érezhető, és a mivel ember, a ki korán kezdte magát tiszta, határozott kiejtésre szoktatni, annyira le bírja küzdeni, hogy még a nagyon érzékeny fül is alig fogja észre venni; de mentől kevésbé mivel az ember, annál erősebb árnyalással fogja a módosítást hallatni. Így a *bátya* szóban a csak zárt ajakkal kimondható *b* után az ajak csak tetemes erőly alkalmazásával bírja azonnal és átmenet nélkül alakítani azt a szájnýilást, a melyet az *á* tiszta kiejtése követel, ezért hangzik némely vidéken e szó így: *boátya, baátya*; Pól csaknem mindenütt *Paál*-nak hangzik, még így is *Paáll*, és némely saját névben úgy írják is. E szóban *bor* az *o* másképp hangzik, mint ebben: *hon*, meg másképp ebben: *kop-paszt*; a *ló* néhutt *lú*, a *jó* néhutt *jan*, *hol* helyett egy-egy vidéken *hún* járja; az *u* nem oly határozott az *ur*-ban, mint az *un*-ban stb. stb. Ha már az erős és határozott *á*, *o*, *u*, hangok is érzik ez árnyalást, mentől inkább érezheti a gyenge és határozatlan *e*. És valóban érzi is nem csak a magyar nyelvben, hanem mind azokban a nyelvekben, a melyek hangrendszerében a tompa *e* létezik; a tompa *e* különböző árnyalása a kiejtésben tehát nem különleges sajátága a magyar nyelvnek, és noha tagadhatatlanul létezik, éppen nem kényszerítő bizonyíték arra, hogy természetében egymástól kü-

lönböző két vagy több *e* hangot keressünk a magyar nyelv hangrendszerében.

De hát ha be lehet bizonyítani, hogy az *e* hang árnyalatai kapcsolatban vannak avval, hogy a kérdéses *e* hangok különböző hangzókból alakultak át, sőt egyes esetekben még most is különböző hangzókkal váltakoznak? Pl. tegyük egymás mellé ezeket: *kell* és *köll*, *berke* és *barka*, *beretva* és *borotva*, *felejtár* és *fulajtár*, *kenyér* és *kinyér*, *benge* és *bingyó*, *fej* és *fő*, *feredő*, *fördő* és *fürdő* stb. Nemde világos, hogy ezekben különböző *e* hangoknak kell lenni?

Nem csak nem világos, hanem éppen ellenkezőleg áll a dolog. Valamely okból jónak vagy szükségesnek látja a nyelv vagy az egyes nyelvjárás egy bizonyos szóban egy hangot mással kicserélni. A mint ez megtörtént, az új hang szerepel a szóban, a régi már csak a nyelv múltja történelmében, és semmi köze sincs a helyébe lépett hang minőségéhez. Vegyük pl. *e* szókat: *pedig*, *pór*, *pont*; tudva levő dolog, hogy a *p* az elsöben hajdan *k* volt, a másodikban *b*, a harmadikban *p*; van-é azért hangtani különbség a három *p* közt?

De hát ha a különben egyenlő hangu szóknak lényegesen különböző jelentése van? Ez éppen nem bizonyíték. Az a véletlen találkozás, hogy különböző átalakulás útján különböző törzsekből különböző jelentésü szóalakok állanak elé, a melyeknek azonos a hangzása, minden nyelvben fordul elé, de egyikben se csinál bajt, egyikben sem okoz félreértést vagy zavart. Lám *e* szó *elég* két jelentésben fordul elé, mint határozó = *satis*, mint ige = *conflagrat*; *lép* mint főnév = *splen*, mint ige = *incedit*, *graditur*; *mer* mint ige egyszer = *audet*, máskor = *haurit*; *ír* v. *ír* mint fn. = *unguentum*, mint ige = *scribit* stb. stb. Zavarta-é ezeket össze valaha valaki beszödben, írásban vagy értelmezésben? Mért félne hát a nyelv attól, hogy *vesz* = *sumit* és *vesz* = *perit* össze fognak zavarodni? És ha csakugyan fenforogna ez a veszély, lehet-e feltenni, hogy oly csekély árnyalati megkülönböztetése az *e* hangnak, a melyet csak némely kiváltságos száj bir kiejteni és némely kiváltságos fül észrevenni, el fogja háritni *e* veszélyt? Maga az élő nyelv felel erre határozott *nem*-mel; a hol neki szüksége van a megkülönböztetésre, világosan és szembetűnően

különböztet, *veszen* és *vész* egészen másképpen különböznek, mint *vesz* és *vész*.

Hátra van még a hivatkozás az írott nyelvemlékekre. Am e nyelvemlékek jelzései nem bizonyítják azt, a mit belőlök következtetnek, hanem egyebet. Csak azt látjuk belőlök, hogy ez emlékek írói tájnyelvök hangejtését kívánták az írásban jelezni, a mit aztán úgy tettek, a hogy a latin betük engedték. Irodalmi nyelv, a mely öntudatosan követi a nyelv rendszerének helyes átértésével a nyelvből magából elvont nyelvtani szabályokat, abban az időben még nem létezett; idegen, nagyobbára a latin nyelv szabályai, a milyeneknek ezeket is abban a korban ismerték, uralkodtak ama félmivelt írók gondolkodásán, és magyar nyelvök ennek következtében még azt a tájnyelvet se adja a maga romlatlan együgyűségében.

Nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk ki tehát, hogy a fenn elésorolt 9 hangzón kívül tőlök lényegesen különböző más hangzó a magyar nyelvben nincs; annyival is inkább, mivel mivel nyelv határozatlan és ingatag jellemű hangokat nem tűr, hanem abban igyekszik, hogy hangjai és főleg hangzói tiszták, határozott jelleműek és úgy szólván élénk színezetűek legyenek.

6. §. *Hangvonzás*. A magyar nyelv hangrendszere, a mint ma ismerjük, nem tűr azonegy szóban alhangu és fenhangu hangzókat együtt; a középhangu hangzók azonban megférnek azon egy szóban akár alhanguakkal akár fenhanguakkal.

Kivétel áll bé, ha a kérdéses szó önálló két szóból van szerkesztve; ez esetben az alhangu szó a fenhangu szóval egyesülhet oly szerkesztményben, a mely látszólag egy szó.

Az alhangu és fenhangu hangzó össze nem férése egy szóban oly jellemző sajátása a magyar nyelv hangrendszerének, hogy ha mégis kivételesen akad egy-egy szó, a melyben ily hangzók találkoznak, azt a szót már e körülményért magáért idegen nyelvből valónak itéljük, pl. az ilyenek: *balek*, *árenda*, *gyertya*, *beretva*, *korhel*, *pelenka*, *hernyó*, *kupecz* stb.

Egyenes következménye e törvénynek, hogy ha a magyar szóhoz képző vagy viszonyt jelző rag tapad, itt is érvényre jut a hangvonzás szabálya: alhangu szóhoz csak alhangu, fenhanguhoz csak fenhangu rag vagy képző csatlakozhatik. Középhangu szó

vagy alhangu vagy fenhangu ragokat kap, de nem tetszés szerint, nem is felváltva, hanem következetesen ugyanaz az egy szó mindig vagy alhangut vagy fenhangut; középhangu rag vagy képző járulhat bármely szóhoz.

Ez a kétségtelenül uralkodó hangvonzó törvénye a magyar irodalmi nyelvnek; e törvény tárgyalásában egynehány kérdésre kell feleletet keresnünk.

7. §. Az első kérdés természetesen a hangzóvonzás alapjára, a hangzóknak t. i. alhanguakra és fenhanguakra osztására vonatkozik, és arra a tüneményre, hogy a középhanguak mért állanak elé csupán fenhanguakból?

Már fennebb rá mutattam, hogy az alhangu és fenhangu hangzók különbözőse egyenes következménye a különböző idomnak, a melyet kiejtéskor a száj nyílása felveszen. Az alhangu hangzók kerek szájnyíláson jönnek ki, a fenhanguak hosszúkö nyíláson. Ennek az a következménye, hogy egy alhangu és egy fenhangu hangzót közetlenül egymásután kimondani nagy erőtetésbe kerül, mivel a száj nyílása idomát hirtelen meg kell változtatni. Kisértse meg valaki e hangkapcsolatokat, *áe* (mint az erdélyies *áer*-ben), *oe* (pl. *boer*) kiejteni, azonnal észre fogja venni, milyen erőfeszítésre van szüksége, hogy a két hangzót egymásután oly tisztán ejthesse ki, hogy közöttök ne hangozzék valami elegyült hangzó féle vagy éppen valami mássalhangzó féle. Ez a körülmény oly nyelvben, a mely mint a magyar elegyült és elhajlott hangzókat nem ismer a maga hangrendszerében, eléggé indokolja az al- és fenhangu hangzók megférhetetlenségét egy szóban.

Az izmoknak azonban éppen ugy mint minden más mozgó testnek a természet törvénye is parancsol, nem csak az ember akarata. Mentől nagyobb erőfeszítéssel indul meg, annál nagyobb ellenerő kell a megállítására. Vegyük pl. azt a mozdulatot, a melylyel a kéz újjai elzárják a markot, a mikor valamit meg akarunk fogni. Ha a mozdulat lassan történik akármily lágyan bírunk markolni, s pl. egy élő kis madarat ugy foghatunk meg, hogy ugyszólván reá nézve alkalmatlan vagy fájdalmas szorítás nélkül tarthatjuk kezünkben; de ha hirtelen kapunk valami után, nem bírjuk a hirtelen összezárkozó újjak mozgását ugy mérsékelni, hogy ne szorítsunk. Ha a száj idoma megváltoztatására

marad egy kis idő, az átalakítás kényelmesen esik, és bár mi különböző természetű hangok tisztán lesznek kiejthetők. Semmi nehézség sincs abban, hogy *be ázik* tisztán hangozzék, ha úgy ejtjük ki, mint két szót, az az a *be* és az *ázik* kiejtése közt egy kis hézagot engedünk. Mihelyt egy szónak akarjuk ejteni, akaratlanul is vagy így ejtjük: *beázik* vagy legalább is így: *béázik*. Ime egy tünemény, a mely egyszerre nem csak az al- és fenhangu hangzók összeférhetetlenségének egyik főokozója, hanem egyszersmind azt is sejteti, hogy a fenhangu hangzók közül mért áll ez összeférhetetlenség szorosán csak az *e*, *ö* és *ü* hangzókra nézve, holott az *é* és *i* igen is összeférnek alhanguakkal.

Az *e*, *ö*, *ü* hangzókat kiejtő szájnnyílás nem oly határozott idomu, mint a többi hangzóké, és a szájnnyílás idomának gyors átalakításakor, az erre szükséges erély miatt, nagyon bajos ez idomot pontosan eltalálni. Az *é* és *i* kiejtését sokkal könnyebb eltalálni, mivel *e* hangzók végletek, a melyeken akarva se birunk tul menni. Az *é* tehát összefér bármely más hangzóval, az *i* pedig még inkább, a mennyiben esetleg még mássalhangzóvá, *j* vé is válhatik.

Azt hiszem, hogy a hangzóvonzásnak ez az indokolása a legegyszerűbb és legtermészetesebb.

8. §. Noha a hangzóvonzás kifejtett törvényét senki sem tagadja, még is azt állítják némelyek, hogy ez a törvény eredetileg nem volt meg a nyelvben. Indokolják ez állításukat egyfelől avval, hogy régi nyelv emlékeinkben a ragozás nem alkalmazkodik hozzá, s egyes nyelvjárások maig sem követik; másfelől némely rag, a mely a mai irodalmi nyelvben a hangzóvonzás törvénye befolyása alatt kettős hangzással, t. i. alhangu és fenhangu hangzóval dívik, abban az eredeti alakjában, a mikor még önálló szó volt, csupán egy hangzóval szerepelt, s a hol némi önállósággal lép fel, még mai napig is csak al- vagy fenhangu. Nézzünk a szeme közé ennek az indokolásnak.

Éppen az, hogy némely nyelvjárás maig se követi a hangzóvonzás törvényét, és lehet ilyeneket hallani, mint: *falunek*, *háznek*, *embernél*, *hezzá* s több effélet, csak újabb bizonyossága annak, hogy régi nyelvm emlékeink írói a magok nyelvjárását vagy tájszólását irták le, a mikor ilyeneket irtak: *nálkül*, *halólnek* stb.;

tehát csak azt bizonyítják, hogy úgy mint ma is, egyes nyelvjárások nem alkalmazkodtak a hangzóvonzás törvényéhez, egyebet semmit.

Az pedig, hogy a ragok megszűnván önálló szók lenni, eredeti hangjukat azért változtatták meg, mivel eredeti hangzóikkal nem tapadhattak volna bizonyos szókhoz, éppen azt bizonyítja, hogy a hangzóvonzás felfejtett törvénye lényeges sajátága a magyar nyelv hangrendszerének, már t. i. a ma általánosan elfogadott irodalmi nyelvet értve.

9. §. *Rövid és hosszú hangzók, hasonulás, átváltozás.* A mint már el volt mondva, a magyar nyelv hangrendszere ismer két rövid, két hosszú hangzót és öt oly hangzót, a mely hosszú is rövid is lehet.

A két rövid hangzó: *a* és *e*.

A két hosszú hangzó: *á* és *é*.

A magyar nyelv nem ismer tehát se hosszú *a* és *e* hangot, se rövid *á* és *é* hangot, hanem hosszú *a* és *e* helyett *á* és *é* hangokkal él, rövid *á* és *é* helyébe *a* és *e* hangokat helyez.

A többi öt hangzó *i*, *o*, *u*, *ö*, *ü*, ha hosszúak, úgy hangzanak, mint ha azon egy hangzót kétszer ejtenők, tehát *i=ii*, *ó=oo*, *ú=uu*, *ő=öö*, *ü=üü*. Ennek a hasonlatára veszik fel, hogy *á=aa*, *é=ee*, holott itt nem forog fenn egyszerű nyújtás, hanem egyszersmind hangváltozás is.

A nyelvtani idomok alakításában igen gyakori eset, hogy rövid hangzó helyébe hosszú áll vagy megfordítva, a hosszú helyét foglalja el rövid; olykor még az is megесik, hogy egy egy rövid hangzó merőben elvész. Vizsgáljuk meg ennek a törvényét.

10. §. Rövid hangzó helyébe hosszú hangzó lép a következő esetekben:

a) mikor két azonos hangzó közbe eső mássalhangzó nélkül összetalálkozik, pl. *kefe-el*-ből lesz *kefél*;

b) mikor éppen úgy különböző két hangzó találkozik egybe, pl. *kapa-ol*-ből lesz *kapál*, *bika-on*-ből lesz *bikán*, *moho-an*-ből lesz *mohón* stb.;

c) mikor egy mássalhangzó elejtését kívánja a nyelv jelezni, pl. *meghalt*-ből lesz *meghót*, *volt*-ből *vót*, *fujt*-ből *fűt* (fűtt), *hív*-ből *hű* stb.

d) mikor a hangsúly kívánja, pl. *madar*-ból lesz *madár*, *tenyer*-ből *tenyér*, *fedel*-ből *fedél* stb.

Hosszu hangzó helyére soha se áll rövid. A hol ez látszólag történik, voltaképpen csak helyre áll az eredeti rövid hangzó, mivel megszűnt az az ok, a mely megnyújtását előidézte.

A hol egy rövid hangzó látszólag elesik, ez a hangzó nem is volt szerves alkatrésze az illető szónak, hanem csak egy más-salhangzótorlódás kiejtésére szolgáló segédhang.

Ha egybetalálkozó két hangzó közül az egyik hosszú a másik rövid, a megelőző hosszú hangzóba bele vész a következő rövid, ellenben a rá következő hosszú hangzó előtt a rövid hangzó vagy változatlan marad, vagy hosszúvá hasonul.

Az *a* és *e* végzetű névszók a ragozásnál mindig *á*-vá és *é*-vé változtatják véghangjokat.

Az elé soroltam tünemények a következő alaptörvények következményei:

A magyar nyelv elegyült hangzókat nem ismer, innen van, hogy a hol ragozás vagy szerkesztés következtében különböző természetű hangzók egybe találkoznak, vagy elnyeli az egyik a másikat, és ez által hosszúvá lesz, vagy a kettő helyébe egy más hangzó áll, a mely minden esetben hosszú, vagy végre oly esetekben, a melyekben mind a kettő már természeténél fogva hosszú, mind a kettő változatlan marad, de nem elegyül össze, hanem mindenik önállóan és külön hangzik. Ez utóbbi esetek közé sorakozik az is, a melyben a találkozó két hangzó másodika hosszú, és ennek kedvéért az előtte álló rövid is hosszúvá válik. Pl. *haza-unk*, *kora-an*, *gyenge-ül*, *koma-ozik*, *dara-ol* lesznek: *hazánk*, *kordán*, *gyengül*, *komázik*, *darál*; az oly idomok mint *hosszuak*, *bőkezüek* s effélék nem kivételek a szabály alól, hanem egyéni izlésből származó változatok, a melyek mellett a törvényszerű: *hosszúk*, *bőkezűk* egyenlő joggal érvényesek. Különben a törvény legvilágosabban tűnik ki az idegen szók áthasonításánál, a mikor: *Waitzen*, *Raize*, *Paul*, *Schraube*, *Kaufherr*, *Zeiger*, *Scheuer* stb., így hangzanak: *Vác*, *rác*, *Pál*, *sróf*, *kufár*, *czéger*, *csür* stb.

Ez a szabály nem nyer alkalmazást, a mikor két önálló szó látszólagos egy szóba foglalásakor áll elé az egy- vagy kü-

lönnemű két hangzó egybetalálkozása, így: *oda-adás*. *elme-él*, *béke-egyezmény*, *erdő-őr*, *disznó-o'dalas*, *só-ár*, *búza-úszög*, *kecske-dél*, *elme-állapot* s több efféle szerkesztményben az egybetalálkozó hangzók változatlanok maradnak és külön hangzanak. Ez azonban nem kivétel a szabály alól, hanem erős bizonyíték a mellett, hogy a magyar nyelvben önálló két szó soha se olvad valósággal össze egy szóvá, ha az írók rossz szokása egybe írja is; mindig kettőnek marad, és a köztök látszólag létesített kapocs oly laza, hogy a legkisebb ok is azonnal megszünteti.

11. §. A hangsulynak nevezetes szerepe van a magyar nyelvnek nem csak szórendjében, hanem hangrendszerében is. Minden magyar szónak van egy hangsulyozott szótagja, és ez kivétel nélkül mindig a szó első tagja. Ez oly megmásíthatatlan törvény, hogy meg nem ügyelése azonnal elárulja az idegent. Ennek az a következménye, hogy egytagu szók, ha eredetileg rövid hangzójuk volna is, e hangzót megnyújtják, ha nem következik utána oly mássalhangzó, a mely a hangsulylyal kiejtendő szótag rövid hangzóját kellően megerősíti. Innen van az, hogy a magyar jobban szereti az *ád*, *kél*, *vész*, *mér*, *mén* stb. alakokat, mint a származásnak jobban megfelelő: *ad*, *kel*, *vesz*, *mer*, *men* féléket, holott: *kap*, *csak*, *lep*, *rosz* s több efféle nem változik; *kez* helyett *kéz*, *szen* h. *szén*, *rez* h. *réz* s több efféle a szokott idom, de *szem*, *csepp*, *lesz* stb. megtartják eredeti rövidségöket.

Az által, hogy a soktagu szóban a hangsuly mindig az első szótagra esik, a szó többi tagjai sulytalanok, és így megesik, hogy a szó utolsó tagja, kivált ha lágy mássalhangzón végződik, támaszt kíván, hogy ne legyen az elnyelés veszélyének kitéve, és a támaszt a legegyszerűbben avval nyeri, hogy különben rövid hangzója hosszúvá válik. Ennek az a következménye, hogy az eredeti: *madar*, *bogar*, *kalan*, *kenyer*, *tenyer*, *fedel*, *fonal* stb. így hangzik: *madár*, *bogár*, *kalán*, *kenyér*, *tenyér*, *fedél*, *fonál*, stb., de a hosszú hangzó ismét röviddé válik, mihelyt az utolsó szótag más támaszt kap egy hangzón kezdődő rag vagy képző csatlakozása által; a mássalhangzón kezdődő csatolmány ily támaszt nem nyújt; ezért: *madarat*, *madarak*, de: *madárnak*, *madártól*.

Látni való, hogy a hangsuly következtében fellépő hangzónyújtás inkább a kellemes, jó hangzás, mint valamely szerves

alakulás követelménye s éppen ezért se nem általános, se nem feltétlenül kötelező. *Ad* jobban hangzik, de azért *ad* nem hibás, a mit a *madár* szóban szükségesnek tartott a nyelv, a *hadar*, *badar*, *magyar*, *agyar* szókban nem tartotta szükségesnek. A hangsúly befolyása igazolja a tüneményt, a hol fellép, de nem követeli.

12. §. A magyar nyelv nem kedveli a mássalhangzók összetorlódását azon egy szótagban, ha szinte nem jár is nehézséggel a kiejtése, a mint majd bővebben kimutatom a mássalhangzók tárgyalásában; ezért a hol a szó alkotásakor ily torlódás eléáll, a kiejtés könnyítése végett egy rövid hangzót szúr az összetorlódott mássalhangzók közé, a mely azonban rögtön kiesik ismét, mihelyt hangzón kezdődő toldás hozzá csatlakozása lehetőségessé teszi az összetorlódott mássalhangzók két szótagba osztását, tehát: *veder*, *cseber*, *kaczor*, *fodor*, *ökör*, *gyomor*, *sodor*, *peder*, *ólom*, *barom* stb. e helyek: *vedr*, *csebr*, *kaczr*, *fodr*, *ökr*, *gyomr*, *sodr*, *pedr*, *élm*, *barm* stb. a mint látjuk ezekben: *vedret*, *csebrek*, *kaczrom*, *fodros*, *ökrök*, *gyomrát*, *sodrok*, *pedrő*, *ólmos*, *barmok* stb.

Máskor szók végén úgy segít a nyelv a mássalhangzók torlódásán, hogy az erősebb mássalhangzó előtt álló gyengébbet kiejti, s a helyett az előttök levő rövid hangzót megnyújtja, így lesz ezekből: *bolt*, *falt*, *költ*, stb. *bót*, *fót*, *kót* stb. de csak a nép száján pongyola kiejtéssel; az irodalmi nyelv ezt nem követi.

A *lov*, *sav*, *szav*, *köv*, *csöv*, *lev*, *miv* helyett szereplő *ló*, *só*, *szó*, *kő*, *cső*, *lé*, *mű* idomokban a *v* nem mássalhangzó, hanem megkeményedett *u*, éppen úgy mint a hogy ott a hol *aj*, *ej* helyébe *i* vagy *ö* áll, a *j* csak megkeményedett *i*.

Egynehány megjegyzést fentartok a mássalhangzók tárgyalására.

13. §. *Mássalhangzók*. A magyar mássalhangzókat azok szerint a szervek szerint, a melyek segítségével kiejtjük, következőleg osztjuk fel:

- a) ajakhangok: *v*, *f*, *b*, *p*, *m*,
- b) foghangok: *cs*, *cz*, *s*, *sz*, *zs*, *z*,
- c) nyelvhangok: *d*, *t*, *ty*, *l*, *ly*, *n*, *ny*, *r*,
- d) torokhangok: *j*, *g*, *gy*, *h*, *k*.

Ha azonban azt vesszük tekintetbe, hogy e mássalhangzók kiejtésénél a száj szervei miként szerepelnek a tulajdonképpen hangot adó légáramlattal szemben, a következő osztályozásra jutunk:

a) a légáram akadályra talál, de azért még is ki bír menni a szájon: *v, f, s, sz, z, zs, h,*

b) a légáram az illető szervek összeszorításával pillanatra egészen megakad: *b, p, d, t, ty, l, ly, cs, cz,*

c) a megakasztott légáram nem a szájon, hanem az orron át szabadul ki: *m, n, ny, r,*

d) a légáram a torok összeszorulása következtében már bajosán jut a szájüregbe: *h, j, g, gy, k.*

A kiejtés minősítésére nézve azonban a leglényegesebb különböztetés az, a mely a mássalhangzókat a szerint az erély szerint osztályozza, a melylyel a kiejtésénél szereplő szervek működnek; e szerint tán legezélszerűbben így osztályozunk:

a) erősek: *f, p, t, k, s, sz,* és a hehentő *h,*

b) gyengék: *v, b, d, g, zs, z,*

c) lágyak: *j, gy, ly, ny, ty,*

d) folyékonyak: *l, m, n, r,*

e) elegyültek: *cs, cz.*

14. §. A mikor a mássalhangzók hangzókkal egybe csatlakoznak és szótagokat alkotnak, rendesen csak oly kapcsolatot tekintünk egyes, önálló szótagnak, a melyben csak egy hangzó van; e szerint a szótag úgy alakul, hogy a mássalhangzó megelőzi a hangzót, pl. *lé, fű, kő,* vagy követi a hangzót, pl. *ép, ül, öt,* vagy a hangzó két mássalhangzó közt áll, pl. *lép, fül, köt.* Azonban az se lehetetlen, hogy az elősorolt esetekben az egy egy mássalhangzó helyett kettő is ne állhasson pl. *friss, prém, fűrt, föld, fent, kend, üst, foszt, tölt, kard, bárd, bánt, tömb, gomb, orr, áll, fenn, üss,* stb., stb. Egyes esetekben még három mássalhangzó is követhet egy hangzót ugyanabban a szótagban, pl. *tölts, bánts, irts, küldj, mondj,* stb., ritkán négy: pl. *bántsd, irtsd, rontsd.*

Végig tekintve az elősorolt eseteken azt látjuk, hogy ugyan egy szótagban

a) a szótag elején, tehát a hangzó előtt ritkán állhat két mássalhangzó, kettőzött soha, a hol áll is kettő, az erősebb megelőzi a gyengébbet; de általában is csak idegen eredetű szókban fordul elő.

b) a szótag végén csatlakozhatnak két és több mássalhangzó is a megelőzött hangzóhoz, itt kettőzött mássalhangzónak is van helye, és úgy látszik, mint ha három, sőt négy is torlódhatnék egybe, és nem lehetne megállapítani azt a szabályt, hogy a szótag végén a gyengébb előzi meg az erősebbet; de ha közelebről nézzük, azt vesszük észre, hogy csak az írás tér el látszólag a beszédétől; a fül ugyanis a *ts* és *dj* kapcsolatokot nem igen bírja megkülönböztetni a *cs* és *gy* hangoktól, a melyeket a magyar nyelv egyszerűeknek tekint, *tölts* és *bölcs*, *hánts* és *háncs*, *mondj* és *rongy*, *küldj* és *völgy* a fülnek tökélyesen egyenlően végződnek, és a száj éppen oly egyenlően ejti ki; itt tehát szorosán véve nem három, hanem csak két mássalhangzó egybe torlódása forog fenn; ezek a formák pedig: *bánts**d*, *irts**d*, *ronts**d* s effélék, nem csak erőszakosak, hanem nagyon ritkán és többnyire csak oly esetekben fordulnak elő, a mikor hangzón kezdődő szó következik utánok, a mely lehetővé teszi a tiszta kiejtést, az utolsó *d* hangot áthelyezvén a következő szó elejére; a figyelmes fül könnyen veszi észre, hogy e szólamokat: *ne bánts**d* *a magyart*, *ronts**d* *el*, úgy ejtjük ki: *ne bánts* *da magyart*, *ronts* *del* stb.

Mássalhangzó torlódás azon egy szótag elején vagy végén nagyon gyakran fordul elő éppen azokban a nyelvekben, a melyekből legtöbb szót hasonított át a magyar nyelv. A magyar nyelv ellenszenve e torlódások ellen igen élénken nyilvánult ez átlhasonításnál abban, hogy egy hangzó oda toldásával két szótagra osztotta az egybe torlódott mássalhangzókat, vagy úgy, hogy elejökbe tette a hangzót, pl. ebből: *spital*, *schola*, *strang*, *sztoly*, alkotta az *ispitály* v. *ispotály*, *iskola* v. *oskola*, *istrang*, *asztal* idomokat; vagy közikbe szúrta mint ezekben: *Blasius*, *brtva*, *glütte*, *krecsem*, *plást*, *planke*, *pranger*, *knez*, *brát*, *kreutz*, *schragen*, *scrinium*, a melyekből lett: *Balázs*, *borotva* v. *beretva*, *gelét*, *korcsoma*, *palást*, *palánk*, *pelengér*, *kenéz*, *barát*, *kereszt*, *saraglya*, *szekrény*. Ha mindazonáltal találkozunk ilyen alakokkal, mint: *Blanka*, *brétfű*, *kréta*, *gróf*, *kristály*, *prém*, *pribék*,

Dráva, Trézi, friss, flaskó, plundra s több effélével, ezek már mint idegen szók sem indokolhatnak kivételt a magyar hangrendszer törvényei alól, noha minden esetre a szabálytól eltérő rendellenes alakok.

Eredeti és tős gyökeres magyar szókban a különböző mássalhangzók összetorlódása szók közepén csak külön szótagok találkozása következtében fordulhat elé, s ott bajt nem okoz, mivel éppen különböző szótagokra oszlik. Szók végén azonban nem ritka a megkettőztetett mássalhangzó, és elég gyakori a különböző két mássalhangzó; ez utóbbi esetben e mássalhangzók minősége határoz a hangrendszer törvénye miként érvényesülése felett.

15. §. Kettőztetett mássalhangzó szó végén lehet hanghasonítás következménye, mint pl. ezekben: *láss, fuss, fenn, lenn*, stb., a melyek elváltoztak ezekből: *látj, futj, fent, lent*; de származhatik ragozásból is, mint pl. a mult idő egyes harmadik személyében, a melyben már maga a személyrag kettős *t*-n végződik. Fordulhat azonban elé törzsszókban is, pl. *áll, kell, váll, forr, toll, hull, kedd, fedd, ujj, makk, itt, ott*; így még a melléknév középfokának képzőjében, a mely *bb*-re végződik. Ez a kettőztetés a szótag véghangjának csupán erősítésére való, s többnyire hasonhangu de más jelentésű szó megkülönböztetésére szolgál; *áll* és *ál, kell* és *kel, toll* és *tol, fedd* és *fed* stb. különböző jelentésű szók; a hangzásbeli különbség azonban nem áll arányban ahhoz az erőfeszítéshez, a melybe kiejtése kerül, kivált a szó végén, és a mely oly sajátságos, hogy e megkettőztetés helyes kiejtése egyik legbiztosabb ismertető jele annak, hogy anyanyelve-e a magyar a beszélőnek vagy sem. A jelentésbeli különbség jelzése azonban nem okozta a megkettőztetést, a mely különböző esetekben különböző körülményeknek lehet a következménye, de a melynek a célja mindig csak a szó végtagjának erősítése.

16. §. Szók végén megtűri a magyar nyelv két mássalhangzó találkozását, ha a hangzóhoz közelebb álló, tehát az első annyival gyengébb a másodiknál, hogy egyszerre kiejtésök könnyen eshessék; állhatnak tehát a szó végén az u. n. folyékony hangok akármilyen más mássalhangzó előtt, és csaknem éppen oly könnyen a lágyak közül *j, ly* és *ny*; a gyengék közül csak *d* és *z*,

az erősek közül csak *s* és *sz* állanak főleg *t* ritkán *k* előtt; *z* mint nagyon gyenge még *d* és *g* előtt is áll; *cs*, *cz*, *k* előtt a szó végén ritka, *s* vagy idegen eredetű szóban, vagy hanyagul kiejtett kicsinyzöben; példák: *élcz*, *bölcs*, *old*, *halk*, *falt*, *elv*, *domb*, *tromf*, *komp*, *teremt*, *hamv*, *tömzs*, *koncz*, *roncs*, *gond*, *kong*, *tönk*, *ront*, *vonz*, *szerb*, *karcz*, *tekercs*, *kard*, *dörg*, *sark*, *szörp*, *örs*, *kürt*, *sérv*; *fajd*, *sajg*, *ajk*, *kajt*, *rajz*; *Selyk*, *selyp*, *helyt*, *enyv*, *fáradsz*, *eredt*, *nedv*, *edz*, *küzd*, *rezg*, *rost*, *ereszt*, *viaszk*, *(tövisk?)*, *(varacs?)*, *baracszk*.

E példákban minden lehető eset van bemutatva az egy *ts* végzetén kívül, a melyet azért hagytam ki, mivel, a mint már fennebb mondám, *cs*, hangnak lehet tekinteni, és azt a bizonyos ragozásbeli parancsoló *d* véghangot, a melyről majd a ragozaskor beszélünk.

Az eddig elé sorolt észleletek alapján tehát kimondhatjuk mint a magyar hangrendszer törvényét, hogy a magyar nyelv a mássalhangzók torlódását egy szótagban nem kedveli, csupán egy-néhány idegen szó elején, és csak bizonyos, nem nagy számú kapcsolatban szók végén megtűri.

17. §. *Hanghasonítás*. Már a hangzók tárgyalásában volt alkalmam rá mutatni, mily változtató hatást tesznek egymásra a szomszédos hangok. A mássalhangzóknak, a melyeknek hangzásbeli különbsége nem csak a szájnyílás idomától függ, hanem merőben különböző szervek működésének eredménye, e hatás még sokkal erősebb. Nézzünk csak végig az előbbi §-ben felhozott példákon, nemde feltűnő, hogy e kapcsolatok: *lb*, *lf*, *lg*, *lp*, *ls*, *lz*, *mcs*, *mcz*, *md*, *mg*, *mk* stb. nem fordulnak elé köztök, alkalmasint azért, mivel együtt alig lehetne a magyar hangrendszerben kiejteni, holott más nyelvekben némelyik elég gyakori. A mikor ily mássalhangzók egybe találkoznak, hol az egyik, hol a másik elváltozik szomszédja kedvéért, hol mind a kettő egyszerre alakul át ugyanazon harmadik hanggá.

Néha az előző alkalmazkodik a következőhöz, pl. *különb* ∞ *külömb*, *remeg* ∞ *reng*, *töm-k* ∞ *tönk*, *rom-t* ∞ *ront*, *az-val* ∞ *avval*, *kand-sal* ∞ *kantsal*, *ig-tat* ∞ *iktat* stb. A kiejtésben sokkal gyakoribbak az esetek, holott az írás nem követi, így ezeket:

rabság, eredtem, vágtat, meztelen, gazság stb. csaknem úgy ejtjük ki: *rapság, erettem, váktat, mesztelen, gasság*.

Néha a második simul elődjéhez, pl. *késsel* ∞ *késsel, térdvel* ∞ *térddel, kézzé* ∞ *kézzé, borvá* ∞ *borrá, töltj* ∞ *tölts, fűtj* ∞ *fűts, nézj* ∞ *nézz, vesszj* ∞ *vessz, ásj* ∞ *áss*.

Mind a kettő elváltozik ezekben: *látj* ∞ *láss, vetj* ∞ *vess, választj* ∞ *válassz*.

Ezeket nem kell összevétni azokkal az erősítésekkel vagy gyengítésekkel, a melyeken egy mássalhangzó átmege a nyelv fejlődése folyamában. Többnyire itt szóképzés és szóragozás okozza a változást, és lesz alkalmunk a ragok tárgyalásakor erre még visszatérni.

A mint látjuk a hanghasonítás ritkán gyengíti, a legtöbb esetben erősíti a hangokat, mivel a gyengébb hang többnyire az erősebbhez alkalmazkodik.

A hanghasonítás tekintetében legnagyobb eltérés van sokszor az írás és a beszéd közt; a beszédbeli kiejtés hasonít, az írás megtartja a változatlan hang jelét. Ez különben úgy van minden nyelvben, a mely u. n. helyesírásában nem követi feltétlenül a kiejtést.

18. §. A magyar helyesírás szabályai a nyelv jelen állapotában általánosságban és nagyjában a mivel társadalom kiejtéséhez alkalmazkodnak, és csak némelykor van tekintettel a szószármazásra és a ragozásra; így pl. az elegyült *cs* hangot már nem írja *ts*-sel, mégis e szókban *töltsér, költség, szabadság, ts* és *ds* betüket ír, holott mindenütt *cs* hangot mondunk és hallunk. Mondjuk: *nattsád* írjuk: *nagysád*, mondunk *egésséget* és írunk *egézséget* s több effélet.

Vélemény eltérés van még a helyesírásban némely hang-erősítés kérdésében; így pl. némelyek így irnak *Pécsett, hosszú, éppen, miképpen*, stb. mások: *Pécset, hoszu, épen, miképen* stb., holott a kiejtés nagyon megkülönbözteti az *épen*-t az *éppen*-től, a *hasonló képen*-t a *hasonlóképpen*-től.

A szótágok elválasztására nézve általánosan el van fogadva az az elv, hogy két hangzó közt álló egyes mássalhangzó mindig a következő szótághoz tatózik, tehát így szakasztunk *e-bül, vénebb, ké-ret* stb. Két vagy három mássalhangzóból, a mely két

hangzó közé jut, mindig csak egy tartozik az utóbbi szótaghoz, tehát: *kar-dos, mak-ra, könyv-ből, kert-nek* stb.

A szókra nézve voltaképpen minden önálló szót külön kellene írni, de a szerkesztmények félreértése miatt e tekintetben még sajnos zavar uralkodik; így pl. van akár hány ember a ki természetesen találja, hogy *nemesember, szépnem, nagyhatalom* s több effélét ír, holott a világot sem írná ezeket: *nemesló, széplány, nagyalma* stb. Itt még sok tisztázni való van.

Nagy kezdő betűt a magyarban csak mondat elején, saját nevek és tiszteletteljes megszólítások kezdetén írunk.

DÖBRENTEI GÁBOR MINT NEVELŐ.

I.

Döbrenței Gábor 1807-ben, november havában, Kazinczy Ferencz ajánlatára, Erdélybe, O-Andrásfalvára került a gróf Gyulay-házhoz; s itt oly körbe jutott, melynek fényes és befolyásos összekötetései kezeskedtek előhaladásáról, emelkedéséről s egész jövőjéről. Mert a gróf Gyulay-ház Erdély egyik legelső háza volt abban az időben; ma már, fájdalom, férfi-ága kihalt, csak női ága virágozik a gróf Kuun és gróf Wass családokban; akkor még virult, nagy vagyonával és nagy műveltségével kitűnt. A ház alapítója, Gyulay Ferencz, valami másfél száz esztendővel azelőtt, a nemzeti fejedelmek korában szakadt be Erdélybe, 1651-ben, II. Rákóczy György alatt a nagyváradi vár alkapitánya volt. Katonai és polgári érdemeiért Jenő körül a Petneházy-jószágokat kapta, s gyorsan gazdagodott. Maradékai, éppen mint ő, majd a katonai, majd a polgári pályán jeleskedtek, s a család több tagja emelkedett tábornokságig, sőt egyik, Ignác, a horvát bánóságig. Már unokája, II. Ferencz az udvarhelyi főkirálybíró 1694-ben báróságot, 1701-ben grófságot nyert, s a család házasság révén, a legnevesebb családok: a báró Bánffyak, báró Bornemisszák, báró Jósikák, gróf Hallerek, gróf Bethlenek rokonságába fűződött. Birtokai szerte feküdtek: Küküllő, Zaránd és Hunyadmegyében. A Döbrenței tanítványainak apja, gróf Gyulay Ferencz, V-ik e néven, s anyja Kohányi Kacsándy Zsuzsanna, többnyire Küküllőben, Oláh-Andrásfalván, vagy Hunyadban, Dédácon tartózkodott; a háznak ragyogó középontja, úgy látszik, e ritka nő volt, kit férje Felső-Magyarországból hozott ide, Erdélybe, hol a fényes rokonság csodáló tiszteletében és édes szeretetében részesült.

S azt méltán megérdemelte! Mert Kohányi Kacsándy Zsuzsanna, a mint képe a Kazinczy melegen színező festéseiből elej-

bünc sugárzik, tünemény volt a maga nemében; olyan nő, kire a természet áldása pazéron áradt, mintha igazolni akarta volna benne és vele a költői felfogást, a mit Odoardo Galotti mond: hogy a természet a nőben akart remeket teremteni. Kiváló szépsége, nemes jósága, gazdag műveltsége egyenlőképpen kitüntette. Mint fejlődő hajadon Kassán lakott s gróf Török Lajos házában gyakran megfordult, éppen abban az időben, mikor Kazinczy, mint a nemzeti iskolák felügyelője gróf Töröknek, mint a kassai kerület királyi főigazgatójának oldala mellett működött és családjának szerető, bizalmas barátja volt. Kicsiny, de nagyon is választékos társaságot képeztek itt együtt: Radvánszky Teréz, Kacsándy Zsuzsánna és testvére, meg Kazinczy alkották, oly benső barátságban élve egymással, mintha csak a gróf Török Lajos és gr. Roggendorf Aloizia gyermekei lennének. Kazinczy és Zsuzsánna csakhamar melegebben éreztek és lánggra lobbantak egymás irányában. A fennszárnyaló és eszményeiben élő költőnek és írónak e leány tüneményes alakja úgy tűnt fel, mintha eszményeiből öltött volna valamelyik alakot. De mégis Kacsándy Zsuzsánna, magas műveltsége s az új irodalmakban való jártassága mellett is, mint Toldy jellemzi,¹⁾ távol vala a tudákos asszonyok követelő szenvedésétől, kiknek minden iparkodásuk, azzal a mit különben is csak félig tudnak, a nemökbeliek felett csillogni s eltanult bölcseségökkel férfiak irányában elsőséget éreztetni: nála a tudás a legbájosabb igénytelenséggel s meleg nőiséggel egyesülve, hódító volt tudtán kívül. Csak mikor e rokon lelkek, ő és Kazinczy s az ő ritka jellemű barátja, Radvánszky Teréz, együtt valának, idegen elemei nélkül a köznap társaságnak, akkor folyt tartaléktalanul a költői mulatozás: olvasgatás, bírálgatás, titkos intésekkel és czélzásokkal fűszerezve; azt hitted volna, egy darab hellén világ szállt le elfeledtetni a mai prózai élet silányságát. Kazinczy a legmélyebb szerelemmel rajongott érte, s a leány viszonzta azt; s ő kijárt Kassáról, ha kedvese szülei jószágán mulatott, Kacsándyékhoz. De föllépni nem bátorkodott, pedig már majdnem mátkája volt, a kölcsönös egyetértés által; nyugtalankodott, epedett, kesergett, szenvedését versbe öntve. Egy izben, a mint 25 év mulva is még mindig édes föl-

¹⁾ Toldy Ferencz: Kazinczy és Kora. Budapest, 1859. 57. l.

melegedéssel írja Kiss Jánosnak, 1816. január 19-ről, a mint Susietől Kassára hazatért, útja egy rengeteg erdőn, a Dargón vitte keresztül. Szive vívódása dalba ömlött, vagy öt-hat stanzába. Nem elégitette ki; visszaemlékezve most e boldog boldogtalanságára, egy megkapó epigrammban, mely a maga állítása szerint, legjobban gondolt verseinek egyike, fejezte ki, a mit akkor érzett. Imhol a rövid epigramm:

Az erdő.

Sirj szabadon; itten nem kémleli senki keserved,
A remegő kedvest lombjaim elfedezik.
És ha enyhülsz lyánykád neve zengésére — sohajtozd!
S Echom részvéte visszasohajtja feléd.

A míg Kazinczy sóhajtozott, habozott: gr. Gyulay Ferencz elhódította és házi tüzéhez hozta az imádottnak. A nő boldogan élt, szívével férjéhez simult: de rajongó költője, a nagy szenvedő iránt, mindig meleg és őszinte tiszteletet ápolt. E tiszta és eszményi rokonszenve a két nemes léleknek meg nem rendült, kölcsönösen élt az. S a mikor gróf Gyulay 1807. márczius 4-én elhalt, s a család-nevelés és jószág-kezelés egyszerre reá nehezedett: — régi barátjához folyamodott, hogy megbízható, képzett és jellemes nevelőt ajánljon gyermekeihez.

Képzeltető, hogy e ritka nőnek, ki éppen a negyvenedik esztendejében járt, méltóságos és mégis szeretetre méltó alakja a fiatal Döbrenteire milyen felemelő és nemesítő volt. Elbűvölte jósága, mívelte nemes bánása és magasztaló éneke lelkesítette. 1808. május 8-án azt jelenti Kazinczy Kissnek: hogy Döbrentei egy igen szép kezdetű ossiáni éneket küldje neki. „Ha olyan a kis költeménynek dereka is és vége — mondja a mester — mint az eleje, úgy örvendek. Egészen beletanult az Ossián lelkébe. Grófnéjához van intézve, férje halálán való bánatját énekli. Igen, igen szép!“ S képzeltető, hogy az előkelő és nagyúri társaság, a melybe belekerült, a regényes és változatos vidék, a mely ott-hona lett, mint gazdagította lelkét és képzeletét! A tájképek hosszú és ismeretlen sora bontakozott ki előtte, s hivogatta feléje. Andrásfalva, magas bérez mögött, a hegység éjszaki oldalában terül el, lent a szűk völgyben a Gyulay-udvar, kertjével, épületeivel;

a keskeny nyíláson át ide sötétlenek a fogarasi magános rengetegek. A szomszédságban Kis-Bún és Nagy-Bún, a maga elzárt görbe szög fekvésével, mind a kettő a Bethlenek fészke, majd Fehéregyháza, termő sikon, a szükülni látszó rét szélén, melyen keresztül csapong a meg-megáradó Küküllő. Bent, a falusi házak közepette, a kerttől eltakarva, fekszik a Haller-kastély, a maga ezüstlő tavával, magányos fenyőivel, s a lapos fedelű izléses glóriettel. Ez a téli otthon! Nyáron Dédácson hűsölnek, melynek vidéke még megragadóbb. A dél felé fekvő havasokból a hideg Sztrigy siet alá a völgybe, s éppen a Gyulay-park alatt szakad össze a Marossal. Deltájokat, hova a Sztrigyen könnyű, lengeteg hid vezet át, kétszáz lépcsnyire a legszebb gypsözönyeg futja be, végén pedig sötét szil-erdő terül el, végig szedelve játékosan tekerdő utakkal. Túl a szil-erdőn emelkedik az Aranyi-hegy, nevelve a változatosságot, melyben Dédács oly gazdag!²⁾

Lehetetlen, hogy olyan környezetben és viszonyok között, mint az andrásfalviak és dédácsiak: Döbrentei lelkéből ki ne lobbanjon, ha van benne, az isteni szikra!

Volt és kilobbant!

II.

A mikor Döbrentei a gróf Gyulay Ferencz özvegye házában a nevelői állást elfoglalta: húszonkét esztendő volt, teli tüzzel és lelkesedéssel; Kazinczy szerint meleg szívvvel, s a kelletténél hevesebb vérrel. Az ilyen ifjak rendszeren álmódzásba vesznek s könnyen abba a hibába esnek: hogy az egész világot a magok közzelele szerint szeretnék átalakítani. De eszményök megvalósításában, vágyaik érvényesítésében a meglevő rend akadályaiába ütköznek: s kétségek közt kezdenek bukdosni. Ekkor válik el későbbi belső nyugalmok, józan belátások, mely attól függ, mint maga Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzéseiben írja:³⁾ hogy miképp tudják tapasztalataik megkönnyezett szövevényeit magoknak felgombolyítani. Az egyik setéten magába vonul, s haszon-

²⁾ Kazinczy Ferencz: Erdélyi Levelek. Abafi L. kiadása. 174. 1.

³⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. Gróf Kuun Géza birtokában I. k. 8. 1.

talan ábrándozó lesz. Mennyit sohajtozik! A másik éppen azt, a mit szépnek tartott és utána esengett, hidegen nézi, sőt csufolja. Mennyit boszankodik! A harmadik megfontolja, hogy az adott viszonyok között mi lehetséges, mi nem? S az embertől csak emberit vár. Felszámítgatja a körülményeket, itél következéseiből, s hozzájuk alkalmazkodik. Néha örvend; hányszor nem mosolyg a világon! Az első tehetetlen természet; a második érzékenykedő; a harmadik okos és gyakorlati. Döbrentei az utolsó volt. Heves vére lobogása, meleg szive lelkesedése fel-felgyújtotta ugyan képzeletét, s akkor korlátatlanul csapongott az: de a mint csillapodott a láng és lelkesedés, értelme kerekedett feljül s korlátokat állított elejbe. Aztán levonta a tanulságot. Ért és erősödött általa. Éppen azért ezt a fellobbanó és megint lelohadó vérmérsékletet többre becsülte, mint a csöndest, mely nem viharzik, nem romból, vihara legföljebb a pohár víz vihara, de nem is ragad magával másokat, s nem is pillant be mélyebben önmagába. Mintha csak a saját tehetségének igazolásáról szólna, mikor „Kiadatlan Naplójegyzéseiben“ e két temperamentum között a különbséget vagy párhuzamot (vehetjük, a minnek tetszik) megvonja. „A jámbor temperamentum, mondja, soha se lesz mély psychologus, mert nem történik belsejében háború, mely kirázná szive ránczeit. A heves vérű nyugtalankodik és zúg, s mikor megilletődése elcsendesedett, reflectál. Ezen reflexió megismerteti önmagával s másokban is arra kezd ügyelni, hogy ez, amaz mifélekép hat bé, s felkeresi a tettek rugóját és következéseit.“⁴⁾)

Kétségtelenül nem egyszer zavarodott meg eleinte, a mikor az ő képzeleti világa és a való világa nem egyezett össze, a mikor meleg szive és heves vére merész vágyai, ifjusága álmai az élet rideg világítására levegőbe fúszoltak; kétségtelenül nem egyszer botlott és ügyetlenkedett eleinte, mikor a környező fényes társaságba még bele nem szokott, annak előkelő könnyűségébe, finom tapintatába, s kellemes élnétségébe bele nem tanult. Hiszen ismerjük el, hogy a szegény protestáns pap fiának egyszerű otthona, a sopronyi főiskola diákosköre, vagy akár a vittenbergai és lipesei egyetemnek németes nehézkessége nem alkalmas arra, hogy

⁴⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. I. k. 3. l.

világi fejlődjék benne. Lelki nemességet, darabos tanultságot, vagy akár szellemi műveltséget fejleszthet az: de a nagy világbeli simaságot és hajlékonyságot csak a szellemes nőekkel társalkodás, a magasabb körökben forgás adhatja meg. Hihetőleg az ő tapasztalatlansága első benyomásai tükröződnek vissza ama soraiban, melyeket szinte két évtized múlva, 1825. január 29-ről „Kiadatlan Naplójegyzéseiben“ találunk. „Az alsóbb sorsú ember — írja — a ki gyermekkorától fogva nem szokja meg a paloták fényeit, az azokban folyó társalkodás módját, nem tanulja ki az oda tartozó asszonyokkal való beszéd és mulattatás nemét, azonban környül-állásai közikbe vetik azoknak, — félénken, magát ott odahaza nem érzőleg néz körül. Látja az apró ceremóniákat, hallja a repdeső üres szavakat, s megvetéssel mondja, hogy meg nem foghatja, mikép lehessen embernek úgy könnynyüdködni, a jó időről, rossz időről, bálról, öltözködésről fecsegni, s ha még érzi is magában, hogy tud valamit, s ennél fogva nem bánná, ha ötet keresné fel a felsőbb társaságbeli tónusa, nem pedig ő neki kellessék magát meghajtani, — már akkor éppen dagályoson beszél az említett körről, hizelkedőnek, léhának tartja azt, a ki magát ahhoz szabni, alkalmaztatni tudja. Elfelejtí ez a komoly ember azt, hogy ő maga megszokott társalkodói közt éppen úgy beszél, fecseg léhaságokat, a minthogy nem is lehet mindenkor csak fontoskodni, sőt a lélek gondolkodó ereje a megfeszítés után örömet meg is ereszkedik, nem gondolja meg azt, hogy ő igazán csak úgy lehetne különb másoknál, ha ért is a dolgokhoz, de az embereknek mindentéle osztályaival ismét hamar ki tudja kapni a társalkodás módját, s a midőn simúlván ahhoz eleinte, elejtegeti a ceremonia az együtt-létel kezdő szavait, a beszédet vagy maga viszi okos tárgyra, vagy ha más kezdí, ő felfogja, s az érzelgőből, léha beszélőnek látszóból olyan beszélő kerekedik ki, a kit az érte becsülni tudó most megkettőztetve szeret, a kit a közebb tulajdon-ságú legalább azért említ elismeréssel, mert ő is tudja magát vele mulatni.“⁵⁾

Döbrentei gyorsan simult és alkalmazkodott; eltanulta az ügyességet és könnyüségét a társalkodásban, vezette azt és ural-

⁵⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. I. k. 1825. január 29,

kodott rajta. A mi előbb megütődésére vagy nehezére esett, utóbb legkedvesebb szórakozása volt, sőt gyönyörűsége és szenvedélye lön. Legörömostebb a női termekben forgott, hol mindig szívesen látták; mert beszélgetése élvezetet nyújtott. Szokása levén, a mit látott vagy hallott följegyezni, emlékezetét bámulatatosan megédzette, mindég készen állott valami mulattató vagy tanulságos aprósággal, szórakoztató elbeszéléseivel vagy találó észrevételeivel. Hol csevegett, hol tanított, a mint a hely és alkalom, a mint az ember és hangulat kívánta. Gyakran, mikor felállt és bucsúzott, szava még órahosszan folyt, mindég figyelem között. Kolozsvárott és Pesten, hol sokakat ismert, mint gróf Gyulay Lajos beszéli,⁶⁾ szinte lehetetlenség volt haladnia, lépten-nyomon szóba állt, beszélgetett; s a mikor együtt jártak, ha valamit megkezdett elindulásukkor, a gyakori félbeszakítás daczára, egy óra mulva is, az elhagyott szónál folytatta; soha sem felejtette el. S alig csalódunk, ha azt állítjuk, hogy a társadalmi és irodalmi életre való későbbi nagy hatásának egyik oka éppen e kitünő társalkodó erejében rejlett, mellyel a magasabb köröket eszméinek és törekvéseinek megnyerte és meghódította; a nőket épp úgy, mint az úrakat; a nemes gróf Teleki Blanka épp úgy örvendett látogatásának, mint gróf Teleki József, az akadémia elnöke, ki különösen kedvelte.

A művelő iskola, hol Döbrentei ezt a ritka jártasságot és szeretetreméltóságot megszerezte, a gróf Gyulay Ferencz özvegyének háza volt. Legfeljebb az alkalmas tehetséget hozta magával ide, azonban itt fejtette ki, itt nemesítette meg, a maga nyers-érezéből itt öntött csillogó és becses érmet, melyet mindenütt örömmel elfogadtak. Azért jött, hogy tanítson és neveljen, s maga is épp oly sikerrel tanult és nevelődött. Úgy látszik, már ekkor érezte és vallotta, a mit később, 1823. február 8-án „Kiadatlan Naplójegyzéseibe“ igtatott. „A ki nevelése végződésével — úgymond — önnön magát nem igyekszik újra nevelni, az csak mindennapi közlegénynek született. A világ nagy iskolájában azon fundamentumnak előrajzait, melyet az iskola előnkbe rakott, gyakor hibás talpú mérték szerint — úgy megeleveníteni tudni, hogy a hézagok kitöltve tulajdon új színben álljanak elé, az mutatja a talentumot.“⁷⁾

⁶⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. k. 48. l.

⁷⁾ Ugyanaz I. k. 1823. február 8.

A maga tovább képzése mellett szerető gondot, lelkiismeretes munkásságot fordított tanítványai nevelésére. Voltaképpen 3 gyermek került a keze alá: a család egyetlen fia Lajos, ki ekkor 7 esztendősen lehetett, eleven észszel, de gyöngé testtel; s két kicsi nénye, a 14 éves Karolina, s a 8 éves Franciska; de kiválólag mégis Lajossal kellett foglalkoznia. S e foglalkozása oly természetes, tapintatos, okos és tervszerű volt, hogy egyszerre megnyerte és bizalomra bírta mind az özvegyet, mind a gyermeket. Gróf Gyulay Lajos még később, félszázad elmultával s a Döbrentei halála után évek elteltével is, a nemes és hálás szívnek meleg rajongásával emlékszik vissza reá. Azt állítja, hogy hamar megszerette, mert jobb nevelőt képzelni sem lehet.⁸⁾ Anyja pedig dicsérettel szólott róla Kazinczynak. A mint a mester Kis Jánoshoz 1808. február 8-án keletkezett levelében jelentette: Gyulayné nagyon meg volt elégedve Döbrenteivel. „Ezt nekem a grófné maga írja; veti utána. Jelentsd ezt tiszteletre-méltó öreg atyjának. Örvendek, hogy neki ezt az örömet csinálhatom.“⁹⁾ Sőt azzal tüntette ki, hogy maga is beállt tanítványának: tőle sajátította el a görög nyelvet és ismerte meg a görög irodalmat.

Mivel érdemelte ki ezt a bizalmat, ezt az elismerést a fiatal Döbrentei? Bizonyára nem csinos arczával és termetével, bár a kellemes külső a nevelőnek mindig ajánlatos, sőt szükséges tulajdonsága, mert a rokonszenvet elősegíti; és nem is egyedül tűzével és lelkesedésével, mely meleg szívéből kisugárzott: hanem főleg képzettségével és hivatottságával, számító, célja tudatos eljárásával, vonzó, kedveltető bánásával. Meg volt benne az erő és képesség, hogy megszerettesse magát, hogy a szeretetet a maga szeretetének melegségével élessze és táplálja; meg volt benne a buzgóság és kötelességérzet, hogy állása céljának ne a maga kényelmességét és uralkodását tekintse, de növendéke lelki és testi fejlesztését és edzését. Ha maga nagyra törekedett, pillanatig sem tévesztette el szemei elől: hogy a gyermeket hasonlóképp nagy és nemes eszmékre, nagy és nemes érzésekre növelje. Ez a nagyra-törekvés felfogásának és gondolkozásának emelkedett-

⁸⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. k. 120. l.

⁹⁾ Kazinczy Ferencz levelei Kis Jánoshoz Budán, 1842. I. k. 247. l.

séget, beszédének és tetteinek lendületességet adott, s a nem mindennapi lélek fölismerhetőleg, a maga üde ifjúsága röpkedésében, kilátszott belőle és természetes erejével hódított és megnyert, mind a nagyok, mind a kicsinyek között. Erre mutat legalább a 80 éves gróf Bethlen Ádámnénak, gróf Gyulay Katának nyilatkozata, melyet — gróf Gyulay Lajos szerint — akkor mondott Döbrenteiről, mikor ez volt tanítványa társaságában, évtizedek mulva az algyógyi fürdőben meglátogatta: hogy kilátta már akkor Döbrenteből a nagyot, mikor nevelő lett.¹⁰⁾

III.

Valóban, a Döbrentei nevelésének és tanításának sikere és biztosítéka egyfelől egyéniségében, másfelől rendszerében feküdt. Ez a rendszer — a philanthropismus, mely Rousseau Emiljéből, a Természet ez evangyéliumából indult ki, s a Basedow, Campe és Salzmann műveiben népszerűsödött el. Ha figyelmesen megolvassuk azokat az apróságokat, miket gróf Gyulay Lajos visszaemlékezéseiben a Döbrentei „Kiadatlan Napló-jegyzéseinek“ üres lapjaira leirogatott, összeböngészszük azokat a nevelési elveket és észrevételeket, melyeket ő maga az „Erdélyi Múzeum“ egyes czikkeiben elejtegetett, és gondosan lapozgatunk a „Kis Gyula“ könyvében, melyért a sokat emlegetett és elhírhedett magyar Campe nevet kapta: — tanításai és eljárásai mind-mind e rendszerbe, a philanthropismusba illenek. S nem csodálkozhatunk rajta. Hiszen e rendszer éppen abban az időben virágzott leginkább Németországban, mikor ő a wittenbergai és lipcsei egyetemen tanult. A röpdöső iratok, komoly szakművek, ifjusági olvasmányok évről-évre szaporodtak, egymást érték, minek következtében a nevelés-ügy terén a szellemi élet szokatlanul megpezsdült és üdvösen forrongott; az emberek ritka bőbeszédűséggel és lelkesedő melegséggel a philanthropismusról szónokoltak, s ennek szellemében alakították át nevelési eszméiket, nézeteiket és tanáikat. Döbrentei, úgy látszik, a felmerülő és meg-megújuló vitáknak szorgalmas olvasója és tanulmányozója volt. „A német föld — mondja Erdélyi Múzeumában egy helyütt¹¹⁾ — annak

¹⁰⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. 188. l.

¹¹⁾ Erdélyi Múzeum. Pesten, 1817. VI. 139—140. l.

köszönheti hirtelen lett kiműveltetését, hogy az iskolai tanításmód meghányatott; az, a mi leghasznosabb, legszükségesebb, az ifjuságnak kikerestetett; filosofáltak az emberi elme tehetségeinek legtermészetesebb kifejlődhetése felől; arról, hogy a lelki-erők bizonyos hármóniába mikép hozassanak megérésre? Félrevetettek a scholasticismusból maradt haszontalan terminológiák, egybe-bonyolított világosság nélkül való definitiók. A gyermek nem vala többé csak szajkó s papagáj; nem ő tőle kivántatott meg, hogy eszével felemelkedjék, hanem ő hozzá szállott le a tanító, s csak annak megtanulását adta elébe, a mit gyermeki észszel megérthetett.“ E rendszer az emberről a legnemesebb, legmagasztosabb fogalmat alkotta meg és vette alapul, az emberi természet tisztaságát és jóságát ismerte el irányadó elveül; mert e meggyőződés nélkül, a philanthropismus szerint, honnan meríthetnénk erőt, bátorságot a magunk tökéletesítésére? S hogyan lehetne az emberiségben hitünk, mely nélkül megint másokra erkölcsi hatást nem gyakorolhatnánk? Mert valjon ki érezne magában kedvet és hivatást arra, hogy az embert nevelje és tanítsa, nemesítse, ha az a meggyőződés töltené el: hogy nemünk eredetileg rossz, annak rendelte a természet, annak szánta az isten? S ki tartaná méltónak szolgálatára, szeretetére, sőt önfeláldozására az olyan teremtetést, ki rossznak született, rossz is marad megjavíthatatlanul? Az ilyen meggyőződés elesüggesztené a lelket, megsibbasztaná az erőt, megtörné a kedvet és törekvést: rideg és szeretetlen volna a tanítás, minő a philanthropismus előtt volt is. A philanthropok szakítottak a nyomasztó felfogással: mintha az ember maga-magától minden jóra tehetetlen lenne, mintha a maga erejéből és maga munkájával semmi jót és dicséretet létre nem hozhatna; s Rousseau tanításaihoz híven, az ember hajlandóságaira és tehetségeire figyeltek, hogy minden hivatást és képességet fölismerjenek, kifejtsenek és előmozdítsanak; mert meggyökerezett bennük az az igazság, melyet mesterük hirdetett: hogy nincs az emberben egyetlen erő, melyet a természet hiában adott volna, mely értelmes és gondos ápolást ne kívánna és ne érdemelne. Éppen azért mohó szorgalommal merültek a pszichologia tanulmányozásába, s nevelési rendszerüket reá építették. E pszichologia megtanította őket, hogy minden egyes embernek

erkölcsei és értelmi tulajdonságai mások és mások, melyek függenek öröklött vérétől, eredeti tehetségeitől, sőt részben külső életi és társadalmi viszonyaitól; s ha okosan és helyesen akarnak nevelni, minden embernek az egyéniségéhez kell alkalmazkodniok; vagyis más szóval, a mint Döbrentei vallja, az emberből kell annak kiindulni, ki az embert a társasági életben a maga helyére akarja vezélni.¹²⁾ S hogyan alkalmazkodhatnak? A természetesség követése által. A természetesség a lelket és testet szabad fejlődésére hagyja, s abban segítgeti elő; addig a lelket nem erőlteti, míg a test meg nem erősödik, mert hiszen csak az egészséges testben lakozhatik egészséges lélek, csak az egészséggel működhetik a testi erők gyűjtése. Sőt tőle függ ügyessége és szépsége is. S a mint a tapasztalás szerint, a ki jó házat akar építeni, jó alapot rakat, a ki a forrást meg akarja tisztítani, kútfejében tisztítja meg: úgy, a ki egészséges és erős lelket akar teremteni, a testet edzi meg először. Döbrentei ezt a testi nevelést annyira fontosnak tartotta, hogy egyenesen a rómaiak megedzésének tulajdonította nagyságukat és dicsőségüket; s intőleg hangoztatta: hogy mihelyt Rómában a puha nevelés a testet elgyengítette, a nemzeti törekedés inkább aprólékos kicsinységek, mint való nagyság körül kezdett foglalatoskodni, az iparkodás célja csak érzékiségeket csiklándó tárgyakban állott: — Róma hosszas vonaglás után oda esett vissza, a honnan felemelkedett.¹³⁾ Éppen azért maga a természetességet követte, hogy tanítványát megóvja a puha nevelés és kora képzés veszedelmétől, a testi és lelki elsatnyulástól, — az idétlenségtől és ferdeségtől. Nem arra törekedett, hogy csoda-gyermekeket növeljen, a ki 8—10 esztendőskorában beszélni tudjon a naprendszer törvényeiről, a csillagok egymás között való távoláról, az üstökösök és bolygók pályafutásáról; a ki a földképen sorra tudjon mutogatni szélében-hosszában, a szélrózsa minden irányában minden hegyet, folyót és várost; a ki az ó és új világ tengereiben elő tudjon sorolni minden szigetet a víz felett és minden kőszirtet a víz alatt; a ki lélekzet vétele nélkül el tudja mondani a Linné egész rendszerét — az utolsó fűszálig: mert az ilyen gyermek az életben

¹²⁾ Erdélyi Múzeum. Pesten, 1817. VI. 35. l.

¹³⁾ Ugyanaz. VI. 50. l.

rendesen félszeggé lesz. S megesik rajta, a mikor a valóságban, nem a betanult elméletekben mozog, hogy pár száz ölnyi távolságot meghatározni nem képes, a saját falva fekvéséről tájékozódni nem bír, hogy Linné egész rendszere mellett nem tudja szárán megkülönböztetni a zabot a búzától, az almafát a körtefától. S megesik rajta, hogy a maga csoda voltában elbizakodik, a túlságos megerőltetés következtében elidegcsedik, s ideges satnyaságában szeszélyeskedik és zsarnokoskodik apjával, anyjával, testvéreivel és nevelőjével, ellenben rémülve megfut, ha rá sziszeg a gyík, rá gágog a liba, rá néz a bárány.

Döbrentei előbb főképpen a testet növelte, mert rendszerének követelése s a gyermek gyöngesége ezt kívánta; mert abban a meggyőződésben élt: hogy csak az erős és egészséges férfiak és nők válnak a haza javára, nem pedig a gyöngé bábok.¹⁴⁾ Minő eredménnyel? Maga gróf Gyulay Lajos felel meg e kérdésre, a ki azt állítja, hogy egyedül neki köszöni gyöngé teste megerősödését és edzettségét, minek következtében minden fáradalmat könnyen elbirt.¹⁵⁾ Éppen azért első oktatása, legalább 1810-ig, inkább játék volt: főgondot a testgyakorló mozgásra fordított. Döbrentei és kis tanítványa nem egyszer szilaj vessző-vagy nád-paripára pattantak, egymással versenyezve száguldoztak a mezőben, az üdítő, illatos levegőben, megrohanták a törökbúzaszárakat, vakmerő hősiességgel kaszabolták össze-vissza, s olyan pusztítást vittek véghez bennök, mint a Gyulayak az emberirtő csatákon az ellenségben; mialatt a gyermek tüdeje tágult, arca kipirult, s a daliák megelégedetten és győzelmesen tértek haza. Később már igazi lóra ültek, Lajos a Mikrosra, a hogy Döbrentei az apró állatot elkeresztelte; s együtt tanultak lovagolni előbb Nagy-Búnon gróf Bethlen Gergelytől, utóbb Kolozsvárott báró Wesselényi Miklóstól.¹⁶⁾

Ily futkározások és lovaglások mellett, az a kevés leckeóra, melyet tartottak, még jól esett, s a gyermek valóban várva várta jöttüket; annyival inkább, mert Döbrentei nem gyötörte agyon tanulni valókkal és írásbeli feladatokkal, tudóskodó fejte-

¹⁴⁾ Erdélyi Múzeum. Pesten, 1817. VI. 43. l.

¹⁵⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. 120 l.

¹⁶⁾ Ugyanaz. III. k. 120. 144. 342 l.

getésekkel és hosszadalmas magyarázatokkal; csak annyira tanul-
tatott és olvastatott véle, a mennyire éppen szükség vala, hogy
eszét és szívét érlelje s kezét gyakorolja; fejtegetésében és ma-
gyarázatában pedig röviden s könnyen érthetőleg világosította meg
azt, a mi a gyermek előtt homályosnak tetszett. A négyféle
temperamentum kérdése pszichologiai kérdés, gyermeknek minden
esetre nehéz, de ő úgy szólván megszemléltette a köztük levő
különbséget. Hogyan? Maga a magyarázat, melyre gróf Gyulay
Lajos mindég visszaemlékezett, a leghívebben mutatja be.

Valaki felkiált : Repül a ló!

A sanguinicus felugorva kérdi : Hol repül?

A cholericus kifakadva mondja: Ördögadta, hogy beszélhetsz
ilyest!

A phlegmaticus csak azt veti oda: Hadd' repüljön.

A melancholicus sajnálkozva sohajtja: Szegény ló, ha elesik,
kitörök majd a lába!¹⁷⁾

Döbrentei úgy vezette a gyermeket, mintha kedvére és
szabadjára hagyta volna, hogy a maga jószántából, a maga szor-
galmából kívánja meg a foglalkozást; mintha ő csak azért volna
mellette, hogy abban segítse, a mire akarata hajlik; pedig az ő
akarata szerint képződött a gyermek akarata. Így a kis Lajos a
legörömostebben olvasgatott, mert Döbrentei rákapatta; de külö-
nösen vigyázott arra, hogy csak oly munka jusson kezébe, a
melyet zsendülő és nyiladozó elméje felfoghat, melynek tárgyai
az ő ártatlan világából valók. Minthogy azonban ifjusági irataink
és olvasókönyveink nem voltak, helyettök költőink verseit, me-
séit, s Gessner divatos idyllumait ismertette meg vele. Gessner
annyira érdeklette s annyira megragadta, hogy hatása alatt a
10 esztendő s gyermek leírást készített a Tavasról s Döb-
rentei bátorítására elküldötte azt Szemerének, ki híven megőrizte;
a Szemere-Tárban mai napig is megvan, a maga eredetiségében,
mert Döbrentei, a hozzá csatolt jegyzése szerint, tanítványa dol-
gozásait úgy szokta hagyni, a mint megírja, különben nem len-
nének övéi, úgy szokta hagyni azért, hogy később maga gyö-
nyörködhessék előmenetelében, önállósága fejlődésében. Természe-

¹⁷⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. k. 278. l.

tesen, a kis dolgozat kézírása kezdetleges, észjárása gyermekes, hogyan is lehetne más; de a természeti világ és emberi világ összehasonlításában már némi megfigyelés mutatkozik, a meny-nyiben azt mondja, hogy a violák, mint az érdeemes emberek, elbújnak; még inkább bizonyítja ezt az az apróság, melyet a kísérő jegyzésben nevelője Szemerével közöl. Egyszer kikocsiztak a mezőre; a mikor megálltak, éppen arra szálltak le, hogy a juhörző pásztorgyerekek káromkodnak.

Ezek nem a Gessner pásztorai; szólt Döbrentei.

Mindég sajnálom — felelt a gyermek — valahányszor Gessnert olvasom, hogy az emberek nem olyanok, mint ott festve vannak.¹⁸⁾

IV.

Döbrentei a komolyabb, rendszeresebb tanításra 1810 vagy 1811-ben tér át: de ez időtől fogva is mind végig gondosan és következetesen örökdi, hogy egyoldalúságba, túlzásba ne essék; mert az egyoldalú nevelést határozottan elítélte és kárboztatta. Hiszen éppen ő vallotta, éppen ő fejtegette: „hogy az emberi természet ellen vagyou és a társaság veszedelmére léssen előbb vagy későbbre az, ha a nevelés vagy csak a testre, vagy csak a lélekre fordítja főbb gondját, nem pedig egyenlő mértékben fejtegeti mindeniknek erejét és tehetségeit. Athenae, midőn csak a szép lelkek készítésében foglalatoskodott, a testet annyira elgyöngítette, hogy az erős római kar tudományos Muzeumának ajtaját tetszése szerint törte be és a szép lelkek remek darabjait a gyöngge testek szeme láttára maga prédáivá tette, melyekkel hazájában pedánt-módra dicsekedett s erős karja fosztogatásait büszkén mutogatta a világnak a nélkül, hogy maga lelke darabjaiból csak egyet is tudott volna elémutatni. Sparta csak a test erejét igyekezett kifejteni s azokat érzéketlenítő nevelésbeli eszközei által emberi természet felébe emelni. Ekkor bámitóvá lett ugyan a társaság czéljának böles arányzásában, a katonai készítésben és a viszontagságokkal együtt növekedő büszke bátorságban, de a lelki tökéletesedést becsülő emberiség kevés vonást lát ábrázalójában, melyet tiszteljen, sőt igen sokat, mely-

¹⁸⁾ Szemere-Tár. A budapesti ref. főiskola tulajdonában. II. k. LXXVI.

től undorodással retten vissza. Athenae az emberből angyalt törekedett készíteni, Spárta az embert csaknem a kegyetlen állatokig akarta alá szállítani, s egyik sem találta el az egész ember nevelését, ki testből és lélekből vagyon alkotva és ép, egészséges testre van szüksége, hogy abban józan, vidám, erős és mégis szelid lélek lakhassék.¹⁹⁾

Döbrentei az egész embert tartotta szemei előtt. S úgy látszik, nem hiába tanulmányozta a psychológiát Lipcsében, nem hiában lelkesedett a psychológiára épített philanthropismusért, mint nevelő egészen psychologiai tanulmányozással működött. Tanulmányainak, megfigyeléseinek és alkalmazásainak tárgya — tanítványa volt, kinek éberem vigyázott tehetsége minden nyilatkozására, hajlamainak, vágyainak és indulatainak minden jelenségére, — s a szükség szerint fejlesztőleg vagy idomitólag fáradhatatlanul közrehatott. S ha azt követeljük a jó nevelőtől: hogy igyekezzék növendéke vágyait kiismerni, a benne levő túlzó vagy mértéktelen vágyakat mérsékelni, a szépre és nagyra a nemesebb érzelmek és eszmék beoltásával ösztönözni, s minden hajlamnak és indulatnak igazi és nemes irányzatot adni, — akkor igazat kell adnunk tanítványának, hogy jobb nevelőt képzelni is alig lehet! Döbrentei leereszkedve tanítványában a kicsi gyermekhez, vele nőtt, vele ért. A száraz erkölcsi leczkóztatás helyett a maga lelkesedésével, a maga törekvésével vonzó és gyújtó példaképpen maga állt oldala mellett, mulattatva és tanítva emelte egyre följebb, s vitte egyre tovább; és mert meg volt győződve, a mint később, 1823. július 2-án helyesen hirdeti „Kiadatlan Naplójegyzéseiben“: hogy egy virtus többet is vonz, egy gyengeség többet magával hemzseg puha fészkeben; hogy az igazmondást bátorság segíti, ezekkel nagylelkűség ölelkezik, ezt okos átallatás igazgatja, a mit megint jó érzés dajkál; hogy a bátortalanság mellé szépséges tekervényeskedés esavarodik, s ezeket szolgáltság, pótomkodás nyeli be²⁰⁾; meséivel, példázataival, ha kellett, észrevétlenül javított. Az ily apró elbeszélések és történetek, az erkölcsi, a természeti világból, vagy éppen az irodalom

¹⁹⁾ Erdélyi Muzéum. VI. 44—45 l.

²⁰⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. I. k. 1823. július 2.

és történelem köréből, az erkölcsi czélatot kellemes és szórakoztató alakban közlik, a személyi élt kerülnek, mégis egyenesen és csattanósan hatnak; sőt sokkal több sikert biztosítanak, mint a merő figyelmeztetések, vagy éppen ijesztő megleczkéztetések, mert érdekességök és újságok erejénél fogva mindig meghallgatásra találhatnak, s tapintattal alkalmazva unalmat soha sem ébresztenek. Háttha még alkalmazójok és elbeszélőjük olyan kitünő elbeszélő, minő Döbrentei volt! Tapasztalása igazolta; éppen azért a külföld jelesebb termékeiből egész csomóval fordított vagy dolgozott át s e munkába úgy belemelegedett, hogy az 1810-ik év őszén két kötet rövid elbeszélésre hirdetett előfizetést.²¹⁾ A felhívás elhangzott, Döbrentei tehát lemondott tervéről s 1811-ben abban hagyta a válogatást és átültetést, megelégedett annyival, a mennyi éppen a maga szükségletére kellett. Olykor, kivált későbbben, leginkább csöndes sétákon, vagy csöndes estéken otthon, mesék és példázatok helyett változatosság kedvéért a hazai történelemből rajzolt érdekesebb eseményeket, vagy egyes hiresebb szindarabokat adott elő, a többi között Schiller Haramiáit, oly élénken, arczjátékkal és taglejtéssel kísérté, hogy a gyermek szinte a szinpadon látta őket.²²⁾

Az elbeszélést mindig úgy élezte, hogy az erkölcsi czélat kitetszett. Döbrentei a helyett, hogy únos-úntig hangoztatta volna, mikép a fősvénység rút vonása a léleknek; a helyett, hogy a fősvénységet irta volna le, mikép gyűlöletessé és nevetségessé teszi az embert, a helyett, hogy újra meg újra hajtogatta volna, mikép a szennyes emelkedést vagy gyarapodást kerülni kell; a helyett, hogy hosszasan fejtegette volna, mikép a becsületes szerénység tiszfeletre méltóbb a beestelen magasra-jutásnál: Hume egy-egy vonzó meséjében, találó képpel mutatta be a fősvényt s a szennyes gyarapodást.

Beszéljenek magok a mesék.

A fősvény — így hangzik:

„Minckutána örömeiben, pompásan temették el egy fősvényt kaczagó örökösei, elvánszorgott a holt lelke a Styx partjára, hogy a többiekkel általvitessék, s egyenesen ment az Orkus csónakjának. Megálljon uraságod — mond Kláron a belépni akarónak — előbb fizes-

²¹⁾ Magyar Kurir. Bécs, 1810. 43—44 sz.

²²⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. 142 l.

sen ki. Mely ijedtség! Mely összerogyás néki fizetésről hallani! Serényen fordul el a révész elől s ugordni készül. Nem úgy, nem, kiált Kháron, s üstökön kapja De közben marad a megfogott hajfűrt, s a fősvény a Styxbe szökik. Lángol a folyó, de a fősvény úsz; kiáltoznak utána, ő mégis úsz; túl van a parton, s örömmérettel sohajt hálát a fizetés alól való kiszabadulhatásért.

Felzendül a pokol. A három bírák ábrázatján bosszús-rettentés vonásai keseregnek. Büntetést — dörgik — a példa követőket lehet, s a jövedelem szenved. „Lánczoltassék le Prometheus mellé a kősziklához. Reszkessen a Danaidákkal rárohanással ijesztő kőszirt alatt. Hengergesse Sysifussal a nagy követ.“

Minosz, borzadtan felvont szemöldökkel szólt: Nem, irtóztatóbb legyen büntetése:

Kötöztessek hanyatt a földhez, s valahányszor felpillant, mindenkor láthassa, mint költik egybe-kapart pénzét a túlvilágon, kaczagó örökösei.“²³⁾

Kell-e egyszerűbb mese, mely gyermekkel a fősvényt kicaczagtassa.

A két patak — így szól:

„Egy patak, hegyek szakadásai közt csergedezze le a völgy térére. Ezen végig, egy más patak folydogála tiszta vizével, rejtezőleg lejőve egy dombocska oldalából égerbokrok árnyékaiban, s feresztgetve a rét virágait. A két viz, alattabb egybefolya. Szélvészekkel a hegyekre sodródott felhők egyszer leomlanak, míg a téren csak a bévo-nult ég setéte látszott. A hegyi patak feldagadott, s csattogással vetette habjait a völgyre. A találkozásnál így szólítja a rét folyamját: Hogy, hogy barátom, te még most is az előbbi állapotban, mindég kicsiny vagy, soha se gyűlsz meg, hogy kitessél? Nézz engemet, mi voltam, mi vagyok, s ha a kedvező esők tartanak, verekedem a nagy folyókkal.

Igazán nagyra nőttél, felele az alázatos patak, de úgy tetszik, zavarossá is lettél, s partod mocsáros. Engem a zürzavar, hálá, elkerült, alacson sorsu maradtam ugyan, de tiszta.“²⁴⁾

Kell-e megint igénytelenebb mese, mely a szennyes gyarapodást megbélyegezze?

²³⁾ Erdélyi Múzeum. VI. 143—144 l.

²⁴⁾ Ugyanaz. VI. 144—145 l.

S Döbrentei a helyett, hogy mindegyre ismételtette volna, hogy mindenkinek dolgoznia kell, mert csak a munka ad egészséget és megelégedést: példának dolgozott maga, példázatúl lefordította Worldból a munkásságról szóló allegoriát. S a mily ügyesen neveltette ki a fősvényt, s játszi szelidséggel ítélte el a piszkos fölemelkedést: épp oly vonzó elbeszéléssel ajánlotta a munkásságot. Nem szükséges, hogy az egész allegoriát szó szerint előadjuk, de legalább összevonva, magvában elmondjuk, hogy a Döbrentei erkölcsi tanítása annál teljesebben s annál tisztábban álljon előttünk.

A Munkásság boldog egyszerűségben élt, a nagy városoktól távol, csendes faluban leányaival: az Egészséggel és Megelégedéssel. Szemökben a Hajnal és Est csillaga sohasem látott kedvetlenséget; míg egyszerre vágy szállotta meg őket, hogy a világba nézzenek. A munkásság tisztesen tette útját s egyik karján az Egészséget vivé, s ennek vidámsága, örömrre serkentő dalai, útja nehézségeit felejtették. Bal-karján másik leánya, a mosolygó Megelégedés szökdelt s ez gyönyörködve támogatta anyja lépteit, s mindenkori jó kedve e testvér elevenségét még inkább nevelte. Elértek az ország fővárosába. Az anya könnyörögve szólította meg őket, hogy mellőle el ne távozzanak. A nagy város gyönyöröi azonban hivatották, csalogatták őket, s általadák magokat mindenféle társaságoknak. Az Egészség eleinte bátran, azután mohón nyúlt mindenekhez. bíztaban üritette az öröm kínálkozó poharait s majd hamar mértéktelenségekben gázolt. Utoljára elérte a Betegség. Híjában volt a megbánás, a fogadástétel, elé jött a halál, s kár-kaczajjával törte el felette az élet fáklyáját. Testvére kimultával már nem ismert magára a Megelégedés. Csendessége henyélcéssé vált, s az ebből jött elpuhulás rokedtesen kesergette az előbbi vidáman dallott éneket. A Munkásság nem tudván leányain kívül egyébben vigasztalást lelmi, mindenfelé kergette őket. De lankadtság állotta c inait, s útjában únalommá változva, nyomorogva halt meg!²⁵⁾

Ime, a vonzó allegoria, mely sokkal többet beszél, mint lát-szik, sokkal messzibb talál, mint czéloz. Mert ha eszünkbe jut, hogy Döbrentei azt a nemes és gazdag örökösnek, a család egyetlen férfi-sarjának beszéli el, ki mindenesetre, éppen előkelő állá-

²⁵⁾ Erdélyi Múzeum. VI. 146—147. 1.

sából és magas hivatásából kiindulva, meg fogja látogatni és meg fogja ismerni az örömmel és csábításokkal teli fővárost, a birodalmi Bécset, mert Pest még ez időben nem szerepelt, a nemes intellemtnek egyszerre kétszeres jelentősége és súlya lesz. Pedig ezt nem szabad elfelednünk, mert Döbrentei soha sem feledte el, hogy nem papnak, nem ügyvédnek, hanem főúrnak született növendéke, ki családi hagyományainál, egyszersmind öröklött jogainál fogva is arra hivatott, hogy a nemzeti közpályának vezető munkása legyen; s a mikor annak egyéniségéhez alkalmazkodott, — nem csak természetére, de hivatására is tekintett, a mint azt a józan belátás követelte, s a philanthropismus javalta. Döbrentei még a leányok nevelésében is hibáztatta, ha társadalmi állásukat nem veszik figyelembe. Kiadatlan Naplójegyzéseiben, 1823. december 5-ről e kérdést fejtegeti. „Jó, ha a középrenden levő leányok — mondja igen helyesen²⁶⁾ — a magok sorsokhoz képest neveltetnek, s előre megszokják a reájok várandó foglalatosságokat. A mely polgári vagy középnemesi születésű leány, gróf vagy báró kisasszonyokkal nevelkedik fel, azokkal együtt szivja bé fényesebb környül-állásaiknak negédjeit, az ifju grófok és báróknak a kisasszonyokhoz intézett köszöntéseikből egy-egy részt mindenkor magára is hiszen hallani. S ah, mely tónuson emlegeti, mikor magához hasonló leánykák társaságába talál vergődni, hogy ő gróf kisasszony Bettyvel és Tinival, osztán Ninával és Róssival milyen szoros barátságban él, milly jól folynak napjai. Ezekről szeret, a hová csak befűzheti őket, beszélleni, s egy-két urfíró, a mellyik neki valami szépet, kedvest mondogata. Gróf kisasszony Betty, Nina és Rósi férjhez megyen, változik a környülállás, változik a polgári sorsú leánnyal való összeköttetés. Nyilni kezd ennek szeme, s fájdalmára alig tudja magát a maga helyén feltalálni. Az ifju grófokra hiába vár, a hozzá hasonló állapotú legény tart tőle, s a fenkapkodó multságok is, mellyek nem az ő szüléji erszényébe kerültek, megakadván, a polgári kisasszony sohajtozva kénytelen megvonulni.“ Mennyi igazság, mennyi pszichologiai megfigyelés és tapasztalati okosság rejlik e megjegyzésben! Az egész felfogás és megokolás milyen termé-

²⁶⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. I. 1823. december 5.

szelesnek és világosnak látszik, a mint hogy az is; — úgy, hogy minden ember az első hallásra elfogadja és aláírja, — mégis hiúságból vagy gyöngeségből mennyi vét ellene mai nap is! Döbrentei nem vétett; ő helyesen gondolkodott és helyesen nevelt, tanítványának társadalmi állása és hazafiúi hivatása szerint; sőt annyira erős meggyőződéssel vallotta ezt az elvet irányadónak, a hivatást szükségképp betöltendőnek, hogy a régi népek nevelésében azt hirdette jónak, s különösen követendőnek: hogy a nevelés principiuma az állam alkotmányához alkalmazkodott, vagy inkább azt ebből merítették; mert ez által már a növendék gyermekből fejlődni kezdett a majdani polgár, az ember mintegy belénőtt polgári kötelességeibe, s önként valóvá lett annak teljesítésében. S állítása igazolására hivatkozik Montesquieure, ki hasonló értelemben nyilatkozott.

Azt hisszük tehát, hogy joggal föltehetjük, hogy meséinek, példázatainak, s allegorikai elbeszéléseinek czélzatai éppen grófi tanítványának megfelelők; s azt hisszük, bár kevesebb alappal, de mégis elfogadható valószínűséggel, hogy az efféle tanításokat csak a kellő mérséklettel, s tetszetős változatossággal használta, hiszen bő forrása volt a maga phantasiája, s a nyugati nagy nemzetek irodalma, melyet szorgalmasan olvasott. A mit lefordított, nem ragaszkodott hiven az eredeti szerzőhöz, hanem kiszötte, kibővítette, hogy csattanósabbá vagy érthetőbbé tegye. Általában a megértés egyik vezérelve volt. Két jellemző bizonyítékkal támogathatjuk ez állításunkat. Az egyiket hálás tanítványa, gróf Gyulay Lajos említi meg, a másikat a Kis Gyula könyve foglalja magában. Döbrentei, gróf Gyulay Lajos szerint, egyes magasztos erkölcsi elveket és eszméket apró papírszeletkékre fölirogatott, s azokat szobájok falára fölraggatta; tanítványainak ez arany-igazságokat vagy költői mondásokat, egytől-egyig meg kellett tanulnia, még előbb pedig megértenie. Mikor aztán felfogta, megértette, s tudta a feliratokat, akkor Döbrentei a régi szeletkéket leszaggatta, s újakat illesztett helyökbe, míg azokat megint újabbakkal cserélte ki.²⁷⁾ Így a gyermek szeme folyvást magasztos eszméken csünghetett, s lelke mindig újabb és újabb igazságokkal

²⁷⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. kötet bevezetésében.

gyarapodott. A Kis Gyula könyve szerint, Döbrentei az olvasás és tanulás közben felmerülő ismeretlen szavak és fogalmak megmagyarázásában is hasonlatos eljárást követett. Igaz ugyan, hogy a Kis Gyula könyve később, majdnem másfél évtized múlva keletkezett, így bizonyosság-tétele nem oly kétségbevonhatatlanul meggyőző, s habozás nélkül elfogadható, mint a hálás tanítványnak visszaemlékező följegyzése: — mégis a mennyiben a gróf Gyulay Lajos visszaemlékezései s a Kis Gyula könyvének fejtegetései és tanításai ugyanazon rendszerbe illenek, ugyanazon módszerre vallanak, a mennyiben egyfelől az erkölcsi elvek és költői mondások betanításában, másfelől az ismeretlen szavak és fogalmak megismertetésében az eljárás teljesen összehangzó, elfogadhatjuk, hogy a könyvnek Lajosa — gróf Gyulay Lajos, s nevelője — Döbrentei Gábor, mert hiszen használhatott volna e czikkeiben is, mint egyebütt, más keresztnevet, ha nem a maga tanítására volna bennök vonatkozás, sőt egyenes megemlékezés. Meglehet, hogy a szavak és fogalmak részben talán újak, de eljárása a régi; a kicsi Lajos nevelésének idejéből való. A 11 esztendő Lajos rendkívül sokat és buzgón olvasott. Alig játszott vagy lovagolt valameddig a szabadban, sietett vissza könyveihez, melyek közül a legszivesebben forgatta Mikes Kelemen Törökországi Leveleit, s a nényéhez írott tréfákra jóízűen fel-felkaczagott, szerette Fáy András meséit és Berzsényi Dániel költeményeit is s nem egyet közülök meglehetősen szavalt. Nevelője látván dicséretes törökvését, az előtte ismeretlen szavak és fogalmak megkérdezésére s vele való megmagyarázására szoktatta, hogy inkább keveset, de jót tanuljon, mint sokat szajkóskodva.²⁸⁾ Így magyarázta meg neki egyenkint: hogy mi a tisztelet, büszkeség, hiúság, kevélység, hazaszeretet, takarékoság, lelkiismeret, hálaadás, könnyü és egyszerű módon.

Mi hát a tisztelet?

Tisztelet az a jelesebb érzés, szólott Lajos nevelője, az emberben, mely bennünk azon ember iránt gerjed, kiben vagy nagy észt, vagy kiváló erkölcsi jellemet találunk, egy szóval minden nemesebb és jobb tulajdonság iránti hódolás. Ugy bizonyítjuk pedig azt meg, ha

²⁸⁾ A Kis Gyula könyve. Pest. 1845. 100 l.

az azzal bíró ember iránt különösebb figyelmet is mutatunk, mint máshoz, a kit egyedül csak olyan evő, ivó, aluvó jócska embernek, vagy épen restnek, csalárdnak, balgatagnak találunk. Ha együtt jár a nagy ész, jószívűséggel s nyájas magaviselettel is, akkor a tiszteletet szeretet is szokta követni. Ha az eszeség csak egyedül van, jó szív helyét pedig irigység, más kárára törekedés foglalja el, olyankor az iránt bizonyos hideg érzésünk támad, s azt mondjuk imigy-amúgy: midőn t. i. magunkat igazán jobbnak érezhetjük amannál: tisztelem az eszt, de az embert magát nem szerethetem, nem becsülhetem. Ezen becsülhetésből pedig az is kitetszik, hogy csak azt lehet tisztán szeretni, a ki becsülésre is méltó. Inkább vonzódik tehát a szív a nem annyira nagy eszű, mint igaz lelkű emberhez. Ez, ha nevezetes hasznos változást nem okoz is, legalább nem ront. A nagy eszű gazember csak zavar — a maga hasznára.²⁹⁾

S mi a hazaszeretet?

Azon országot, melyben születünk és melynek népéhez szüleink is tartoznak, vagy melynek későbben is tagjává lettünk, s törvényeivel élünk, mondjuk hazának, mivel ott vagyunk e föld kerekéségén houn, ott — odahaza. A hol pedig az ember otthona van, oda leginkább is vágyik, szokásnál, atyjafiaihoz, vagy javaihoz vonzódásnál fogva. Ezen szó tehát: hazaszeretet, magában foglalja értelmét. Ki hogy mutatja meg azt, ott válik el, kiben miképp van. Némely ember csak úgy nézi azt, mint a barom a legelőjét, költözködik benne, csak emészti, de szebb virításához nincsen indulata. Valóban csak igába nőtt nyakú állat. Némely örömet előmozdit benne minden jót, t. i. vagy mint polgári hivatalbeli törekedik kötelességének emberül megfelelni, s a hol ott helyesebb igazításokat eszközölhet, felfedi s véghezviszi, vagy mint nagy gazda mindent elkövet, a mit hazája — csak megteremhet, s azzal másokat is serkent és így ezen egyik legegyesebb úton pénzt gyarapíthat az országban, a maga nagy jövedelméből pedig tudományt, művészséget virágoztat. Vagy mint katona, becsületére vagyon vitészségével hazájának, királya szolgálatában, kinek mint a haza fejének szeretetét minden igazlelkű s akármely állapotú hazafi tisztán egybeköti hazája szeretetével. Vagy mint tudós, hasznos ismereteket terjeszt, a haza nemzeti nyelvén, s kit-kit a maga köte-

²⁹⁾ A Kis Gyula könyve. Pest. 1845. 101 l.

lességei hív véghezvitelére felvilágosit, új igazságok és találmányok közhasznúságára figyelmeztessen. — Hazaszeretetre jobb indulatú embert a természetnek vele születő ösztöne maga int. Ugy-e bár azoknak elébb akarjuk javát, a kik házunk köréhez tartoznak, mint szomszédunkét, mindamellett, hogy ennek kárát semmi legkisebben nem eszközöljük, sőt nem is óhajtjuk; azért a ki más országban épít, oly neveléses dolgot tesz, mint a ki a helyett, hogy a maga kertjét ültetné be gyümölcsfákkal, a máséban izzad. De mikor ama természeti ösztön intését az ember, kisebb házi köréből a milliókából álló nagy háztájára, kerületére árasztja ki, az az egész hazája, nemzete javára, díszére dolgozik: akkor egy országban se maradnak hátra durva állapotban az emberek, hanem minden éghajlat külön meg külön virágzatokat mutogat.³⁰⁾

Ha e két magyarázatot átgondoljuk: azonnal felötlik, hogy egyik sem afféle bölcséleti meghatározás. Nem elvontan beszél, nem eszmei magasságra törekszik: de leszáll egészen a közönséges élet viszonyaihoz, gyakorlati alkalmazásaihoz. S bizony akár Kölcsey nemes Parenesisében, akár Eötvös magvas Gondolataiban sokkal szebb és elragadóbb fejtegetést találunk a hazaszeretetről, mint a minő a Döbrentei magyarázata. De a mikor ők szólnak, költők és bölcselők, kik az érett közönséghez szólnak, ragyogó képzeletökkel átröpülhetik és értékesíthetik hosszas tanulmányaikat; a mikor Döbrentei szól, nevelő, ki csak abban a gondolati körben mozoghat, melyet fejlődő értelmével tanítványa is bejárhat. Rámutatott tehát megérthető vonatkozásokkal, hogy kit tisztelhetünk és kit szerethetünk; hogy mit követel a hazaszeretet a tisztviselőtől, tudóstól, katonától és nagy gazdától. S ki nem látja be megint a kétszeres célzatot, mikor nyomatékkal emeli ki: hogy a nagy gazdának tiszte egyfelől jó példaként birtokát kitünőleg műveltetni, másfelől dús jövedelmeiből tudományt és művészetet fölvirágoztatni?!

V.

Döbrentei valóban úgy nevelt, a hogy kellett a helyén. S tanítványa testileg és lelkileg összhangzatosan fejlett, örvendően haladott, minek meglepő és meggyőző bizonyossága lehet,

³⁰⁾ A Kis Gyula könyve. Pest. 1845. 103—104 l.

hogy már 1810-ben Kazinczyval irodalmi levelezésbe lépett. A széphalmi mester, kit a Gyulay-gyermekek talán édes anyjok, talán nevelőjük gyöngéd gondolatából tiszteletük kifejezéseül atyjoknak fogadtak, a feléje közeledő kis barátot, gyönyörködve abban a gondolatban, hogy levelei lelkének kiművelésére munkálhatnak, az udvariasság és jóság áradozó melegségével buzdítja: hogy soha el ne aludjék lelkében a láng, mely benne fellobbant, hogy ne hagyjon abban a munkával, habár nehézségekbe és akadályokba ütközik, ne csak vívja, de vívja is meg azokat.³¹⁾ Nehány hónap múlva pedig, már 1811-ben nem csak levelére válaszolt a kis grófnak, de két megküldött epigrammjáról is beszél, s a másodikat felette rendesen mondja. Kazinczy soraiban a dicséret és bírálat, a bátorítás és tanítás a 12 esztendő kis epigramma-íróhoz alkalmazkodik. Röviden jelöli meg a hibát, elméleti fejtegetés nélkül; de a folytonos gyakorlás ajánlásában részletesebb megokolásba ereszkedik. Hivatkozik a maga példájára, a nagy Kazinczy a kis grófnak, hogy az írásban és nyelvek tanulásában azért ment ő is oly kevésre, mert visszajedt a nehézségtől, a folytonos gyakorlástól; a kis gróf már megmutatta, hogy a zongorának mestere lett, legyen a verselésnek is.³¹⁾ Kazinczy e meleg érdeklődése és buzgólkodása a gyermekért nemcsak az anyjához és vezetőjéhez való barátságban gyökeredzik: de egyszersmind a gyermek ritka értelmességében is, melyet a Döbrentei nevelése segített elő. Döbrentei nagyon jól tudta, sőt az Erdélyi-Muzeumban egy helyütt meg is írta,³²⁾ hogy miként kell az értelmességet kifejteni. A nevelésben semmi sem hibásabb az ő felfogása szerint, mint ha az emlékezetet sok olyannal terhelik, mi az életbe lépő ifjúnak keveset vagy semmit se' használ, mert a míg az emlékező tehetséget edzik, egészen elfelejtik az ítéletet élesíteni, az ízlést nemesíteni; — ő megtartotta az összhangot; a helyett, hogy a gyermeket a szobában lekötötte volna, a szabadba, a természetbe vonta. Maga rendesen korán kelt, hiszen úgy gondolkozott, hogy a reggeli napot fölkelésében nézni — egész imádság, s a kis Lajost elalvásáért meg-megjátszotta. Így

³¹⁾ Gróf Gyulay Lajos Naplótöredékeiből. Kiadta gróf Kuun Géza. Budapest. 1874. 210—211. l.

³²⁾ Ugyanaz. 216—217. l.

egyszer reggeli sétája közben verset írt róla s azt a még alvónak párnája alá rejtette, ezzel az aláírással: Reggeli Gábor.*) A mikor a gyermek fölébredt, megtalálta a verset, a nap hosszában választ kerekített rá s kedélyesen alájegyzette: Estéli Lajos.³³⁾ Így múltak, mint jó pajtások, később jó barátok. Közös látogató-jegyvet nyomattak, együtt halberzwölföztek, a mire Döbrentei tanította meg, noha nem volt kártyás, a kis Lajost; s együtt ketten csináltak egy tánczot, melyet andrásfalvi táncznak neveztek el; mindenféle furesa mozdulatokból állott az, mely nagy mulatóságukra szolgált. Általában, mint gr. Gyulay följegyzi, Döbrentei mindég vele volt, játszott, tréfált és mégis szüntelen oktatott.³⁴⁾ Ki-kirándultak közelebb vagy távolabb, s ha útközeben valami szépet láttak: — sziklát, romot, havasi patakot vagy terebélyes nagy fát, Döbrentei mindazt rögtön Andrásfalvára szánta; e kedveskedő és érdeklődő kívánságával mintha folyton, meg-megujjázva, figyelemzetni és ösztönözni akarta volna a jövendő örökösöt, hogy a családi fészket minél inkább szépítse és gazdagítsa. Hogyan? azt is megmutatta. Maros-Németiben a Maros mellett levő hársakat, s Lunkán a fasort, mely egyenesen az udvarba vezet, tanítványával ő ültette. A faültetést általában kedvvel, sőt szenvedélylyel üzte; a fákat, különösen a terebélyes öreg fákat nagyon

*) A gyermekekkel ily módon később is örömezt kedélyeskedett; bizonyága az a kis verses levél, melyet gróf Kun Géza, akadémiai tiszteleti tag szivességének köszönhetünk, melyet Döbrentei ezelőtt 42 esztendővel a budai Svábhegyről intézett hozzája. A levél így hangzik:

»Kedves kis Geizám,
Versmondó daliám,
Igen fáj a szívem,
Hogy sem nem láthatám,
Sem versét nem hallám.

De lesz még jó idő,
Miként mostan szóló,
Mikor együtt leszünk,
És majd beszélgetünk.
Kegyed addig megint nő
S verse majd könnyebben jó,

Nyájas ajakára.
Addig igyekezzék
S gyakran emlékezzék
A Duna partjára
S ott hiv barátjára
Gábor bácsikára;
S hajtson jó Anyjának
Valamint Atyjának
Intő szép szavára,
Isten is úgy tekint
A kis Geizára.»

³³⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. k. 226. l.

³⁴⁾ Ugyanaz. III. 142. l.

szerette; a legörömelebb dolgozott és tanított árnyékuk alatt. S gróf Gyulay Lajos azért, emlékül és hálaóól, a lunkai fasort Gábor-útjának nevezte el.

Gyakran bolyongottak az andrásfalvi Zavargó mentén, melyet Döbrentei keresztelt el e névre, még többször a százszor keringő Kaján völgyében; szekeren, lóháton vagy gyalog be-bejárták ezt, különösen tavasszal, mikor a napsugár, illat és dal eláradt az egész völgyön és hegyen, a barackfák üde pompában virágoztak s a fülmilék a bokrokon karban énekeltek; vagy átmentek Nagy-Búnra gr. Bethlen Gergelyhez, s az érdemes Gyarmathy Sámuelhez. Gyarmathy, a finn rokonság tudós vitatója, mint hirneves nyelvész, a nagy-búni Bethlen-családban kegyeletes tiszteletben élt s az egész vidék ismerte; Döbrentei hamar megszerette és meg-meglátogatta. Az érdemes férfi, kit már 6 évtized terhe nyomott, egészen elaggott, de még munkakedvét megtartotta, s nyugalmas elvonultságában szorgalmasan dolgozgatott. Mint ember a gyermekségig ártatlan és szeretetreméltó volt. A legkedvesebb időtöltése volt, hogy a kis patakon játék-malmot csinált magának s mellette órák hosszán elfurulyázott; a legkedvesebb tréfája, hogy ismerőseivel é-ben beszélt, miért ezek Dr. É-nek nevezték, ő pedig magát „Meszes-hegye vén remetéjének“ mondogatta. Példájára aztán mások is eseréltek tréfából nevet: így a ladamasi Bethlen — „Ladamas papjának“, s a fiatal Gyulay — „a német nemzet ellenségének“ keresztelte el magát. Így kedélyeskedtek az öreggel. Egyszer, a mint gróf Gyulay beszéli, összebeszéltek: Gyarmathy Sámuel és gróf Bethlen Gergely, Döbrentei Gábor és ő, hogy fellovagolnak Andrásfalva mellett az újlaki cseresnyésre, a két ellenkező oldal felől. Döbrentei és Gyulay hamarább érkeztek meg, s Gyarmathy lováról le sem szállva, így köszöntötte őket:

„A Helikon tetejére
Magyar múza már elére,
Döbrenteihez cseresnyére,
Hogy jól lakjék majd kedvére.“³⁵⁾

Igy folyt egymásba, az andrásfalvi s később kolosvári életben, Döbrenteink nevelősködése alatt a munka és mulatság ész-

³⁵⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. 54. 56—57. 432. 1.

képző tanításokkal, testedző gyakorlatokkal. S a szellem világossága, a kedély derültsége el nem borúlt, ragyogott és melegített állandólag. Mert a kölcsönös szeretet, mely nevelő és tanítvány között az első napokban megfogamzott s az esztendők folyásával megerősödött, úgy, hogy csak a sírban enyészett el, — örködött fölötte. S e gyöngéd, szinte megható ragaszkodás köztük az elismerést és becsülést Döbrentei, mint nevelő iránt, a Gyulay-házon kívül is elterjesztette. Kell-e bizonyásra hivatkoznunk? Ha igen, hivatkozhatunk akár kettőre is. Az egyik Kazinczy,³⁶⁾ a ki azt kívánta, hogy házi tanítóul báresak egy második Döbrenteit kaphatna, a ki gyermekeit úgy szeretné, mint ez a maga Lajosát; a másik a nagy Wesselényi özvegye, a ki derék nevelője, Pataki Mózes halála után Kolosvárott házat vásárolt, abba Döbrenteit és Gyulayt beköltöztette, csak hogy Miklós fia együtt lehessen velök.³⁷⁾ Döbrentei és tanítványa, egymásnak kölcsönösen kedvében járva, egymásnak örömeire voltak; a mi főleg a Döbrentei érdeme. Mert sokkal könnyebb, sokkal természetesebb gyermeki szívvvel megszeretnünk azt, ki gondviselő jóságával magához von, ki játszva tanít és tanítva játszat bennünket, mint gyermekké lenni érzésére és gondolkozására annak, ki már gyermeki korából kinőtt. Pedig csak az lehet kitünő nevelő, kiben megvan ez a gyermekszerűség. S Döbrenteiben megvolt; példája és sikere fényesen bizonyítja, hogy a nevelő tekintélye nem a komolykodáson vagy éppen méltóságoskodáson alapszik, — hanem a szerető odaadáson és valódi hivatottságon; Döbrentei eleget játszott és pajtáskodott, de tekintélyét nem játszotta el; annyira nem, hogy a mint maga gróf Gyulay Lajos tanúskodik róla, befolyása az egész Gyulay-családra kiterjedett, melyet számos előitélettől és babonától elszoktatott. Az ő gyermekszerűsége nem léhaságból állott, a hivatás természeti adománya, a belátás okos alkalmazkodása egyesült benne. Mert a mikor kellett, viszont a tudós komolysága és mélysége nyilatkozott magyarázatában. A régi remek-írókat, Homerost, Horatiust, Vergiliust, Sallustiust, Cicerót, Senecát, Liviust és Tacitust oly érdekesen és alaposan fejtegette, hogy tanítványa feszült fi-

³⁶⁾ Kazinczy F. levele br. Wesselényi Miklóshoz. 1814. deczember 25. Történeti Lapok. II. évf. 1312. l.

³⁷⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. 170. l.

gyelemmel csüngött beszédén; különösen Tacitussal úgy elragadta, hogy lelkesedve szólott, nem tudja, mi szeretne inkább lenni, Agricola vagy életirója?!³⁸⁾

Döbrentei tudós az ifjúval, gyermek a gyermekkel. A mint a Pali és Minka könyve mutatja, követni tudja az olvasni tanuló gyermeket, mert a maga bevallása szerint örömet és sokszor pillant vissza a kicsinyek ártatlan világába;³⁹⁾ s a mint a Kis Gyula könyve hirdeti, az erkölcsi elvek és hasznos ismeretek vonzó előadásában s a gyermeki észjárás megfigyelésében Campéval versenyez, s méltán állították mellé. Rövid elbeszéléseiben kellő tapintattal vegyíti össze a játszi és komoly elemet, hogy egyenlő módon képezze és gyakorolja az erkölcsi érzést, emlékezetet és ítélő tehetséget. A nyájasság és intés, a tréfa és tanulság kézen fogva jelenik meg nála. Már magok a tárgyai, melyeket nagyobbára a gyermek-játék világából, a találmányok és mesterségek köréből merít, olyanok, a melyek a gyermekeket a leginkább érdeklik; kíváncsiság vagy tudnivágyás, közvetlen tapasztalat vagy szemlélet készíti és vonzza őket, hogy rólok tudakozódjanak és beszéljenek; — s választásukat ezteljesen igazolja. Mert e tekintetben, a mint Döbrentei helyesen jegyzi meg, a gyermek a legjobb bíráló.⁴⁰⁾ Campe böles Theophronja, a mikor a világba-lépő Kleon fiának nemes útasításait osztogatja, vagy tisztos öreg Ehrenreichja, a mikor a maga és a Gutwill szomszédja gyermekeit a magok és mások iránt való kötelességeikre, a társadalom irányában való tartozásaikra, a lelkiismeretesség és vallásosság követeléseire tanítgatja, enyhe estéken, terebélyes fák sátera alatt, — nem szólnak élvezhetőbben és tanulságosabban, mint az ő Sándorházyja, mikor Dénes fiával útrakél s neki az útjok közben előforduló új dolgokról beszél. Történeti visszaemlékezés, földrajzi vonatkozás, természeti tünemény, népszokásbeli különösség és sok egyéb, tanítás és mulattatás alakjában változik egymással. Döbrentei nem oly érzelmes, mint Campe, de

³⁸⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. k. 324. l.

³⁹⁾ Döbrentei levele Mária Dorottya főhercegnőhöz, József nádor nejéhez. 1830. január 5. Kiadatlan Naplójegyzései II-ik kötetében.

⁴⁰⁾ A Kis Gyula könyve. III. l.

nem is válik érzelgőssé soha; józanabb és természetesebb. Gyermeki jellemképei nem oly rendszeresek és teljesek, mint a Kis Lélektan fejtegetései az emberi lélek tulajdonságairól, de nem is maradnak meg az elmélet körében; mint élő és éltető példák közvetlenségük és hűségök erejével mélyebben hatnak. Vörösmarty⁴¹⁾ nem hiában dicsérte e könyvet, s Hetényi, ki a maga idejében a legilletékesebb szakértő és ítélő volt, nem hiában emelte ki eltalált gyermekszerűségét.⁴²⁾ „Minő szép helyzeteket, gyermekhez illő alkalmat választ ki a derék szellemismerő — mondja róla — hogy ezekben mulattatva tanítson, hogy elfoglalja a kised félre csapongni szerető egész figyelmét, minő édes cseppekbe ad be tudományt, még pedig oly sokat, hogy abból sokszor a tanítónak s tanítványnak is bőven jut.“ Általában lélektana éles és igaz.

Széchy Károly.

⁴¹⁾ Vörösmarty Összes Munkái. Teljes Kiadás. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. Budapest, 1885. VI. k. 217. l.

⁴²⁾ Hetényi János: A lélektudományok nevelési fontosságáról. Philosophiai Pályamunkák. II. k. Pest, 1844. 241. l.

SZAKOSZTÁLYI ÉRTESÍTŐ.

Szakosztályunk f. év január hó 23-án tartá meg zárulását, mely a tagok élénk részvéte mellett folyt le.

A zárulást dr. Felméri Lajos szakosztályi elnök egy pár szóval megnyitván, felhívta titkárt, hogy a szakosztály választmányának évi jelentését olvassa föl.

Dr. Schilling Lajos titkár felolvasta a választmány következő jelentését:

Tisztelt Közgyűlés!

Szakosztályunk a lefolyt évben is az előbbiekhöz méltóan folytatta azt a munkát, melyet kezdetben maga elé célul tűzött volt ki. Életének mintegy tükörképe Kiadványainkban van letéve. E kép a szemlélőnek a jó családi életet juttatja eszébe, melyben úgy az öregebb, mint az ifjabb nemzedék, összetartva a közös érdekek által, a kölcsönös vonzalom melegítő tűzhelyénél együttesen teljesítik kötelességeiket. Kiadványainkban is jól megférnek egymás mellett a magyar tudományosság tiszteletre méltó ősz képviselőinek, kiforrt és tekintélyes szaktudósoknak és a tudományos pálya ifjú bajnokainak nevei. S fényt adjanak ezek egymásnak, vagy illet egymástól kölcsönözzenek, viselői egyúttal mindig a kis köztársaság érdekeit szolgálják.

S ha már a kis kör határain kívül emeljük tekintetünket, ha nem akarunk nagybangúak lenni, csillogó eredményekről nem számolhatunk be. A haladás kétségtelen, de nem mondhatjuk, hogy tagjaink szaporodtak; hogy nagy arányokban kelt szakosztályunk mind szélesebb és szélesebb körben figyelmet. De hát ezt egyesületünk természete hozza magával. Szakosztályunk célja a tudományos munka s a dolgok természetes rendje szerint a tudományok művelői és figyelemmel kísérei kis körre szoktak szorúlni s másfelől tudományos testületek hatása kevés alkalmat nyújt arra, hogy évi jelentések „beszélő” számokkal mutassák ki. A felületesen szemlélő, főkép, ha a közéletünkben mai

napság mindenfelé lábrakapó zajcsinálás hatása alatt ítélt, bizonyára nem fogja nekünk adni a pálmát. De, mint minden dolog megítélésénél, úgy itt is tekintetbe veendő a viszonyok s ezeket szem előtt tartva, a méltányos bíró el fogja ismerni, hogy megtettük a lehető.

A rendelkezésünkre bocsátott anyagi erővel aligha bírna valaki nagyobb mennyiségűt és értékesebbet előállítani, mint a minők kiadványaink. Pedig nekünk az egylet céljánál fogva nem csak a bevégzett jóra, hanem a hazarészünk tudományossága tekintetében hasznosra is kell törekednünk. Nekünk támogatni és fejleszteni is kell. S e részben sem ismertük félre feladatunkat, mert kiadványainkban az olvasó egyaránt találkozik első rangú írókkal és fejlődő erőkkal.

Muzeumunk azon osztálya működésének mérlegelésénél nem tévesztendő szem elől, hogy könnyen megközelíthető tért nyit a körébe eső tudományok művelőinek, még azoknak is, kiknek tárgya nehezen vagy éppen nem önthető a nagyobb közönség előtt tetszetős alakba. Sajtó-viszonyaink közt ez nem csekély szolgálat. Éppen nem akarjuk kevésre becsülni azt a jótékony hatást, melyet a tudományos ismereteknek népszerű és kellemes alakban való terjesztése a közművelődésre gyakorol, de valljuk be egyfelől, hogy ennek az iránynak is van örvénye, mely könnyen a felületesség veszélyébe sodorhat s másfelől kétségtelen, hogy némely tudománynak egésze, másoknak legtöbb fejezete nem alkalmas arra, hogy a nagyobb közönség érdeklődését kihívó alakba öntessék, s éppen ama tudományok azok, melyek termékeny kihatással vannak hol az életre, hol más tudományok elősegítésére, eme fejezetek azok, melyekből a népszerűbb szakok életnedvüket veszik. Mert a tudományos élet és tevékenység hasonlít az olyan kerthez, melyben a sétáló gondosan, jó izléssel beültetett részeken gyönyörködhetik, de a melyben vannak olyan részletek is, melyek kívül a közönség látó körén, arra szolgálnak, hogy a kertész itt részint azokat a növényeket állítsa elő, melyek hivatva vannak egykor a díszkert pompáját emelni, részint azokat természetse, melyekben a szem nem gyönyörködik, de a melyek nélkül nem is gyönyörködhetnék, nélkülözhetetlenek lévén azok a civilisált élet fenntartására. És tovább menve, hányan vannak, a kik teljesen ismerik tudományuknak egész körét, sőt tágítani is bírják, de hijjával vannak a szép előadás tehetségének.

S az ilyenek ezért hallgassanak? Hiszen az ők munkájuk nélkül légszer létre sem jöhetnének ama szebb köntösű rokonaik.

Az utóbbiaknak sorsuk is fényesebb, kevesebb küzdelemmel jár, a közönség pártolja, felkarolja őket. Annál nagyobb szükségük van amazoknak olyan pártfogókra, kik hazánkban elég ritkaságkép, áldozni bírnak érettük anyagi haszon reménye nélkül is. Muzeumunk ezt teszi, midőn tudományos munkákat belbecsük értéke szerint felveszen kiadványai közé s midőn ezt teszi, igényt tarthat mindazok becsülésére, kik hazai tudományosságunk sikereit ohajtják.

Mint jelezve volt, a tagok létszáma tekintetében kevés változás történt. A szakosztály helybeli tagjai közül 2 muzeumi taggá lett s mint ilyen sorakozott, 1 pedig eltávozván a városról, végleg megvált egyletünktől. Helybeli taggá az év folyamában megválasztott egy, a muzeumi tagok közül szakosztályunkba lépett szintén egy. Nem helybeli tagjaink közül kilépett kettő, egy pedig helybeli taggá lett. Ennél fogva a létszám következő volt:

a muzeumi tagok közül	21.
helybeli tag	24.
nem helybeli tag	37.
Összesen:	82.

Szakosztályi ülést a lefolyt év februárján kezdve, eltekintve a nyári szünetről, minden hónapban tartottunk s így összesen kilenczet. Ezek az üléseken, ide számítva a mult zárulésen tartott felolvasást, 10 tag olvasott fel vagy mutatott be 13 művet, melyek közül 1 neveléstani, 2 aesthetikai, 4 nyelvészeti, 3 történelmi, 2 irodalom-történelmi volt és egy életrajz. E művek közül tizenegyet szerzőik kiadásra ajánlván fel, a választmány bírálata alapján kinyomatott hét; kettő sajtó alatt van; egy elfogadtatott ugyan, de kiadása későbbre halasztatott, egy még nem került tárgyalás alá. Utolsó évi kiadványainkba foglaltatott egy értekezés, melyet szerzője az 1885-ik év folyamában olvasott fel és átdolgozva a lefolyt évben adott be.

Kiadványaink III. kötetének negyedik füzete pár nap alatt szétküldhető lesz s ezzel a tagoknak az ígért 20 iv helyett 22 iv nyomtatvánnyal szolgálunk.

Kiadványainkból szétküldetett helyben és az ország különböző részeibe:

Tagoknak ,	82 példány.
Előfizetőknek	4 „
Muz.-egyl. tagoknak, kik ugyan nem tagjai a szakosztálynak, de az alapszabályok értelmében igényt tartanak kiadványainkra	47 „
Helybeli lapoknak és intézeteknek	6 tiszt. péld.
Budapesti lapoknak és kitünőségeknek	25 „ „
Társulatoknak	4 csere „
Összesen :	<u>168 példány.</u>

Kebli zárt ülésünk kettő volt, tagválasztás végett.

A választmány 5 ülésen intézte a folyó ügyeket. Különösebb említést az a határozata érdemel, melyet az Altenberger-codex elárúsítása ügyében hozott. Tudva van, hogy e kiadvány Stein János helybeli könyvárusnak adatott bizományba. Eddigél azonban nem kelt el több, mint 36 példány. E kedvezőtlen eredmény következtében a választmány múlt évi decz. 20-dikán tartott ülésében elhatározta, hogy a megmaradt példányok a lehető legkedvezőbb feltételek mellett ajánltassanak fel megvételre néhány budapesti, bécsi és külföldi könyvárusnak. Ez iránt a megkeresések részben szét is küldettek.

A szakosztály pénzügyeit az eddigi szokás szerint az elnök kezelte. Általa a választmány elé terjesztett és minden tételében helyesnek talált számadás részletes adatait főbb tételekben összegezve az 1886-ik évi jan. 10-kétől 1887 jan. 14-ig következő bevételeink és kiadásaink voltak :

I. Bevétel.

1. Pénztári maradvány a múlt évről	82 frt 17 kr.
2. A Múzeum-Egylettől az 1886-iki átalány	1000 frt — kr.
3. Tagsági és előfizetési díjakból	107 frt — kr.
4. Altenberg-codex elárúsításából	81 frt 58 kr.
5. Füzet eladásából könyvárus útján	— frt 67 kr.
6. Intercalaris kamatok	10 frt 05 kr.
Összesen :	<u>1281 frt 47 kr.</u>

II. Kiadás.

1. A „Kiadványok“ II. k. 4. f. és a III. köt. 1, 2 és 3 füzeteinek nyomdai költsége	505 frt 40 kr.
2. Ugyanazok írói tiszteletdíja	510 frt 25 kr.
Átvitel :	<u>1015 frt 65 kr.</u>

	Áthozatal:	1015 frt 65 kr.
3. Irodai költség		9 frt 71 kr.
4. Postai költség		7 frt 56 kr.
5. Szolga díjazása		20 frt — kr.
	Összesen:	1052 frt 92 kr.

III. Pénztári maradvány 228 frt 55 kr.

Kolozsvárt, 1887 jan. 10.

Dr. Schilling Lajos
szakoszt. titkár.

A pénztári számadások és a választmány által 1887-re egybeállított költségvetés megvizsgálására Fazakas József és Dr. Török István bizottságul kiküldetvén

Dr. Hegedüs István felolvassa a következő indokolással kísért indítványát az iránt, hogy „Kiadványaink“ egy a Muzeum-egylet támogatása mellett megindítandó havi folyóirattá alakíttassanak át:

INDÍTVÁNY

egy megindítandó folyóirat érdekében.

Nem habozás nélkül fogtam tollat. Meghiusult kísérletek, mint „szárnyaszegett dalok“ vesznek körül. A Döbrentei-féle Erdélyi Muzeum alapítása óta, az Aglája, Erdélyi Nemzeti Társalkodó, Remény, a második Erdélyi Muzeum szerkesztői, írói, mint a mult borongó árnyai lebegnek körül. Legujabb kísérlet a Figyelő és az Élet és Irodalom emléke még közvetlenebb közelbe jelen meg, mondhatni homlokom körül borong és ennyi tiltakozó szózat, ennyi csüggesztő emlék, a közönség más irányu izlése vagy általános közönye mellett is vissza nem riadok és szólok.

Szólok, mert nem tudom elviselni a naponta erősebbé váló felszines, tartalmatlan, üres szóözönt, mely az ephemer természetü sajtóban a viszonyok kényszerítő hatalmánál fogva uralkodóvá lesz. Nem tudom elviselni azon szerencsétlen divortium rideg, dermesztő hatását, mely a tudomány és szép irodalom közt létre jött és kivált hazarészünk irodalmában teljes szakításra vezetett. A szép irodalom, mint az elűzött fél, könnyű kötésű viszonyra lépett a politikával, mely mindennapi kenyerévé vált összes olvasó közönségünknek és a vonal alatt kaczerkodik a jó szívü közönséggel, hogy olykor-olykor vessen rá is egy tekintetet, meghódítva a nőket, kik a politikát unalmas egy dolognak tartják.

A tudomány külön háztartást rendezett be, de a mely rideggé, zárkozottá teszi. Nem látogat oda senki. A maga exact vagy abstract világában a tudós kutató, ír és ír . . . egy pár jóakaró kartársán kívül: magának. Hite, hogy a jövőnek dolgozik. Megfigyelései, észleletei, gondolatai becses anyagát alkothatják a tudományos fejlődésnek, láncszemek a tudomány multja és beláthatatlan jövője között; de valljuk meg, úgy ohajtaná e tudós, ha eszmeköréből egy-egy gondolatot közkinccsé tehetne. Hiszen sem a bölcsészet-, sem a természettudomány nem vonhatja ki magát azon egyetemes elv alól, hogy:

homo sum: nihil humani a me alienum puto.

Nem esetlegesen, idézet kedvéért hozom föl Terentius e szép gondolatát, de azon legbensőbb meggyőződéséből, hogy nem csak a költészet, hanem a tudomány is humaniora körébe tartozik, azaz: alá van vetve a humanitás parancsoló hatalmának: egyetemes igazságok oltárán áldoz és minél messzibb körbe terjeszti el kutatásainak végeredményét, minél érthetőbb alakban fejezi ki eszméit: annál áldásosabb hatása. Faust megkísérté a középkor összes tudását egyesítve a végtelent föltalálni és az utat még is csak az életen keresztül volt kénytelen venni. Az első kilépés a világba: az élet üde levegőjét érezteté vele. Megszabadult azon komor szobai légkörtől, melyet a megszokottság által habitussá fejlődött tudós természet anynyiszor viszen maga körül.

Sedet post equitem atra cura. A francia és angol nemzeteknek tudományos szellemét senki kérdésbe nem vonhatja, de azt is kénytelen bárki elismerni, hogy e nemzetek értik és tudják a tudomány-közlés titkát.

Göthe hires mondása:

Werke des Geistes sind nicht für den Pöbel da

A mai korban az általános tankötelezettség demokratikus elve kimondása után: megszorítással igaz. **Pöbel** volt és lesz mindig; de a kasztszerű zárfal, mely a tudós és nép közt vonatik: összeomlott és a kik e fal elválasztó erejében meghisznek: e falat képzelgéseik köveiből építgetik újra.

Paul Janet „Lélektan Racine tragédiái“-ban czim alatt irt értekezésében (Megjelent a Rev. de Deux Mondes 1875 év folyamában) nevezetes igazságot mond ki. Szavai ezek: „Igen sokszor vittük a bölcsészetre nézve annak szükségét, hogy a tudományokkal

összeköttetésben legyen, mintsem ne legyen szabad eszébe juttatni, ha talán hajlandó volna elfeledni, hogy rokonságban van a többi Muzsákkal.⁴

A Muzsák közötti eme rokonság, melyet a francia *parente* oly jellemző módon, mintegy a szó genetikai jelelésével fejez ki, e *cognatio*; a mint Cicero is kiemeli, megkívánja, hogy a tudomány és irodalom; az irodalom és élet érintkezése minél behatóbb, minél termékenyebb legyen. A természettudományok óriás halommá emelkedtek: mert az életet közvetlenül áthatják, fölfedezéseik, kutatásaik gyakorlati vívmányaival a közfigyelmet fölhívják, az *érdekekkel* egybefüggő érdeklődést felkeltik.

Aristoteles a tudást, mely a hasznot keresi, nem tartja a tudomány nemes czimére érdemesnek. E tekintetben távolról sincs gondolatomban ellentétes álláspontra helyezkednem, hisz egész multam, tanulmányom, törekvésem, foglalkozásom, mondhatni szellemi temperamentumom tiltakoznának az ellen, hogy a tudomány értékét utilitarius szempont szerint értékeljem, mérlegeljem. Csak frappant példát akartam felhozni a Bacon-féle: a tudomány hatalom alkalmazására honunkban.

Nem gondolom, hogy bölcsészet, nyelv és történelem elvont világa: a mult ködbe vesző mezeje és a szellem láthatatlan sphaerái: bírnának az életre, a gyakorlati világra valaha oly vonzó erővel, mint a természeti erőket kényelmünk, vagyonosodásunk érdekében leigázó természet-tudomány.

De azt sem kell elfeledni, hogy ma is, mint ezred évek előtt: az emberi szellemnek nem csak földi, nem csak materialis, de szellemi vágyai is voltak. Nem kell elfeledni, hogy a szívnek és kedélynek megvannak igényei. Nem kell elfeledni, hogy a népeket ideális nagy aspiratiók mozgatják, szenvedélyeiket izzó lánggra élesztik. Nem kell elfeledni, hogy a nemzeti lét a mult emlékeiből táplálkozik és a történelem mindannyiszor új meg új alakban támad föl, valahányszor a jelen törekvései, érdekei keresik a multban *panaszaitkat*. Csak a francia irodalom történetének irodalmi phasisaira emlékeztetek: a napi kérdésekhez képest mint idézték föl a nagy napok emlékeit, hogy ezek melegítsenek, lelkesítsenek.

Ez emlékek élnek: de életök nem csak a szivekben, a hagyó-

mányokban gyökerezik, hanem a *tudomány* buvárlataiból újabb meg újabb táperőt merítenek.

Ugyde, a napi kérdéseket a pillanatnyi föllobbanások, öröklött fölfogások, pártérdekek, személyes rokon- és ellenszenvek, izgalmak közt tárgyáló napilapok: birnak-e azzal a nyugalommal, mely a valódi író éltető szüksége:

O tium scribenti,

mondaná Ovidius. A politika ép azért kelt általános érdeket, mert a tudományt közkenyérre teszi; mert vitat, tanít, eszmét terjeszt, lelkesít.

Ha a tudós jól kiérdemelt büszke öntudattal: a napi sajtó termékeinek értékét kevésre becsüli: lehetetlen, hogy elfogódás nélkül ne gondoljon azon tényre, hogy mégis mozgatja a világot, sőt még a tudós votumát is provokálja. Tagadhatatlan tény, hogy egy sajtó működése nagyobbára a felszines, lázas sietségre valló, sőt a pártérdekek pillanatnyi áramlatainak van alávetve; de azért ki mondhatatlan értéket képvisel: demokracziánknek legpregnansabb biztosítéka, symboluma. Az *igazság* egyetemes jellegét hirdeti mindennap. A nemzeti aspiratiokat napról-napra táplálja, a mult emlékeit idézi föl. A „frázis“, a „köznapi mondás“ a szakertő mosolyát idézi elő... de e frazisok, e köznapi mondások észrevétlenül körül-fonnak. Hogy a sajtó ereje, hatalma a nyéglék, az irodalmi kalandorok egész legioját hozza magasba, hogy a Vörösmarty egyik epigrammjába oly találóan hirzabálók-nak nevezett existentiáknak ad létezést a napi sajtó, hogy az üres fecsegés könnyü munkája a névre sovárgó tartalmatlan egyéneknek nagyon kedves, hogy ehez a czim- és rangkórság mindennemü betegsége fokozná irodalmi életünk Walpurgéjjelének sikitó lármáját: azt kétségbe vonni nem lehet. Ámde ily áramlattal szemben hatástalan az erkölcsi prédikáció; még kevesebb sikerre vezet a tudomány fenséges magaslataira menekvők elszigetelt zárkozottsága.

A szakadás, a tátongó mélység csak annál nagyobb és e szakadás meddő hatása a nemzeti életre aunal érezhetőbb. Arany János már 1863-ban felszólalt a könnyü írásu írók eljárása ellen. Az írói morál érdekében emeli föl szavát a Koszoru-ban azon áramlat ellen, hogy egyre többen scregelnek az irkáló életmódhoz, a szellem dicsőséges versenyét iparüzletté alacsonyítják, hol a tehetség nélküli, de ügyes, nyegle jobb geschäfteket csinál s ez által olykor nagyobb hirre vergődik, mint a ki valóban megérdemelné.

De az irói moral megkivánná a komolyabb, nemesebb irány védelmét, nyilvános terjesztését. És ekkor már az eszme hirdetés egyetemese elvének kell hódolnunk, mely egyszerű nyelvet, érthető kifejezést kíván. A „népszerű“ szót félttem leírni; mert ominosus félreértésre ad alkalmat, a profanum vulgust kerülő tudósnál és a komoly kutatásra képtelen nagy közönségnél. Két éve mult, hogy egy vállalat: *Élet és Irodalom* czim alatt kísérletet tón arra, hogy ha lehetne az élet mélyebb kérdéseit tárgyalni, a tudomány vivmányait az életre való hatásukban megvilágítani, a művészet és irodalom napi áramlataival szemben az aesthesis álláspontjára helyezkedve a kritika mértékét alkalmazni. E vállalat szerény munkásai közt működtem magam is és ez alkalommal a Kölcsey és Szemere *Élet és Litteraturáját* beható figyelemmel olvastam, s mily eredményre jutottam ép a szerkesztés sokoldalú munkássága közepette? Még jobban meggyőződtem, hogy az élet rohamos áramával szemben, az irodalom nyugodt s háborítatlan magaslatáról biába volt a küzdelem. Mit tud arról a nagy közönség, hogy az igazság Sinai hegyén minő kinyilatkoztatásokat vettek a beavatottak, ha a törvény-táblákat le nem hozzuk a magaslatról egy nemzet morális életének irányzatára, fejlesztésére. De azért a magas eredetű eszme nem veszíthet fenségéből, nem tehető köznapi fecsegés tárgyává.

Régen nem olvastam oly tartalmas cikket, melyet Mezei Ernő az *Egyetértés* 1886 november 7-iki számának tárcza rovatában írt e czim alatt: *Lyraini költészetünk és közönségünk*. E cikk sorsa az volt, mi a napi sajtó akárhány magvas és komoly irányu közleményének. Saturnus megette saját gyermekeit. A fogyasztó közönség mohó étvágygyal elnyelte, de nyom nélkül tűnt el. Vártam a lapokban a viszhangot. Nem találtam. Pedig e cikkben a *Vajda János* költeményei terjesztése érdekében kifejtett nagyobb szabású mozgalomnak aránylag gyarló eredményét (összesen 500 példányt) lehetett elhelyezni a legkiválóbb irói erőkhathatós lelkesítése, buzdítása mellett is, oly világitásba helyezi a cikk gondolkodó és mélyreható írója, mely ugyancsak érdemes lett volna a figyelemre. Kimutatja az ephemer irodalom tultengő fejlődését; kimutatja a közönség kétségbeejtő közönyét minden tartalmasabb, mélyebb olvasmány iránt; kimutatja bizony meglehetősen őszinteséggel és erős színezéssel, hogy éppen nem vigasztaló tünete ez társadalmi és irodalmi fejlődé-

sünknek. Teljesen magamévá teszem Gyulai Pálnak, mint a Kisfaludy Társaság elnökének, e társulat egyik közgyűlésén mondott, megnyitó beszédében tett nyilatkozatával szemben elfoglalt álláspontját. Gyulai Pál mondta ki a nagy szót, hogy a „mindig növekvő érzéketlenség szépirodalmunk iránt a nemzet kulturai előhaladásának bizonyos törekvések nagyobb méltatásából származik.“ A Macaulay-féle fölfogás, mely szerint a tudás arányában a képzelem világa összeszorul és veszi varázsát (mint Milton-ról írott szép tanulmányában állítja), ép egy szépirodalmi társaság élén álló kiváló és méltán közbecsülést érdemelt férfi ajkairól lesújtó hatással lehet a szépirodalom művelőire és kedvelőire egyaránt. Az angol társadalom vetekedve veszi „udvar“-ral körül Gennysont és Swinburne-öt, a német nemzet újjáteremtő geniusai a tudományos élet teljes virágzása korában Goethe és Schiller valának, a francia nemzet Hugo Viktor merész gondolatait politikai aspirációk kijelentésének tekinté; nálunk Vörösmarty hatása még mellékholdja Garay alakjában is mély és általános volt. Petőfy megrázó forradalmi hatása előbb a szivekben folyt le és azután az élet szinpadán követelt helyet; Arany és Tompa elszongiták, de annál mélyebbé tevék a nemzeti bánatot, fölruházták a passiv ellentállást a költészet minden varázsával, óvták a nemzeti jellemerőt és nem engedék, hogy tömör egységét megbomlaszsa sem csábitás, sem léhaság: és ma közkeletű valóságként lehet kimondani, hogy a lyra elveszté hatását. Valóságként de nem igazságként. Elveszté, mert a nemesebb aspiratio egész köre szorult össze. A lyra nem a képzelem légköre: de a benső ember, a valódi nemzeti éltető levegője, melyben viharok vannak, valóságos viharok; napfény ragyog, igazi éltető meleggel: nem pedig a lámpa fényénél létre kelt alakok lebegnek

velut aegri somnia.

Mióta Petőfy és társai a szobai költészet levegőjét a szabad természet levegőjével úzták ki: a költészetnek egyetemes, benső, igaz hatással kell birnia. És ezt lehet elmondani még fokozottabb mérvben a szép prózáról, a szónoklatról és hitem, meggyőződésem szerint, ezt lehet elmondani a bölcsészeti tudományok irodalmáról is. Tudom én: mi különbség van a szakértelem és a nagy közönség értelmi fölfogása közt: tiszteletben tartja ezt mindenki, ki a tudományyal mé-

lyekben foglalkozik. De valamint a Polykletos Kanon-ját a ránk maradt szobrászati emlékek szerkezeti arányából érti meg az archeolog és e szakértelmének útja, módszere nem tartozik a nagy közönségre: a Doryphoros-t élvezheti mindenki, ki egy küzdő férfi alakját valaha szemlélte vagy a kinek szemlélete körébe vonható egy harczoló hős állása, mozdulata, néma testbeszéde. A tudomány alapgyűjtése, ez adatok összerakása, műszerkesztő fölhasználása soha, de soha sem fognak a nagy közönség dolga lenni, de a tudós által teljes tisztaságra hozott igazságok éltető szava, teremtő igéje hatni van hivatva a velők oszlásáig. És ismerjük el, hogy már csak a hétköznap hatása kivetkőzteti ez igazságokat a maguk mélyebb jelentőségéből. Visszatérve Mezei cikkére, lehetetlen nem idéznem ép a fentebbiek megerősítésére, következő szavait:

„Ah, van valami egészen más, mi a mi uralkodó társadalmi rétegeink szellemét színültig betölti. Mérhetetlen, határtalan universalis fecsegés. Talán soha sehol a nyelvvel és irattal, azokkal a fenséges eszközökkel, melyekben a halhatatlan emberi szellem láthatóvá és érzékithetővé válik, oly szertelen visszaélést nem üztek. Miként tör elő mindenfelől az üres, haszontalan fecsegésnek tenger áradata, mélyen elmerítve a gazdag mezőket, hol a gondolatnak viruló vetései állottak, zavaros hullámaival feltörve az egekig, honnét természetfeletti sejtelmeink világa sugárzik le reánk.“

Folytathatnám az idézeteket e jeles felszólalásból, de nem teszem, mert a keserűség ízét hagyná szerény indítványom e megokolásán, holott nekem a reménység a kenyerem, nekem a hit a táplálékom, a munka és küzdelem az éltető levegőm. Nem akarom magamra vonni Mezei Ernő panaszát, melylyel a fiatal írók ellen kifakad, hogy t. i. „a mi fiatal íróink nagyon hamar lemondanak róla, hogy ujitó erejüket, eredeti lényüket az irodalom kedvelő közönség támogatásával tudnák érvényesíteni.“ Ez irodalom-kedvelő közönség izlését fejleszteni kell. *Crescit eundo*: az irodalom kedvelés, ha az irodalom a maga igazi hivatását teljesíti. Ha a mától holnapig felverődő közvélemény hangja marad, akkor mi természetesebb, mint hogy veszti tekintélyét és a mindennapi herce-hurcza zürzavaros visszhangjává lesz. Irónak lenni nagy és nemes feladat, de előfeltétele, hogy a gondolatot szolgálja. A gondolatot a maga isteni erejében, csodás jelentésében.

A napi sajtó megteszi a magáét, sőt lehetetlen a rokonszenv és részvét érzése nélkül néznünk e fáradhatatlan munkásokat, kik minden nap megadják a Horatius Százfejű szörnyetegének, a változékony közönségnek az áldozatot, mintha életerejüket cseppenként áldoznák oda napról-napra, hogy aztán a legtöbb fejfájára felirhassák, a mit Arany János ohajtott siriratul:

F u i t.

Hiszen a lap megjelenésekor született és a lap megjelenése után halt meg a legtöbb gondolat. Girardin mondogatta a maga hirlapírói működéséről:

C h a q u e j o u r a s o n i d é e.

E mindennap születő és mindennap eltemetkező gondolat közvetlen szemlélője volt e sorok írója éveken keresztül. Nem egy sirhantra gondolok, mely ily naponként temetkező írók takar. Ha Vajda panaszkodik, hogy minden cikk, melyet prózában kénytelen megírni, egy-egy költemény *halotti leple*: hány kisebb rangú szellem mondhatja el, hogy nem egy-egy költemény, de egy-egy társadalmi igazság megvillant világa temetkezett el egy hevenyében oda vetett cikkében.

Tudom én a szakember választát: hiszen lelkem mélyében is megcsendül és egy életpályán vezérelhet, hogy a tudomány külön világ: de békés, de nyugodt, de az örök igazság ragyogó csillag-myriádját föltáró szép világ. E világban otthon érzem magam és mégis újra meg újra visszatér emlékezetembe Kantnak rég-rég, de rég olvasott gondolata: A csillagos ég fenségénél fenségesebb a lelkiismeret világa.

A tudomány fényét szomjuhozza minden valódi ember. És egész állami életünket a népnevelésre fektetjük. A nagy közönség nincs kizárva e magányos világból. Csak hogy annak végtelen útján a tudós találja föl megint, de ő kalauz. Sokratest ábrázoló egy szobrász, hogy az égő fáklyát láta megé tartja és ő a sötétben halad előre: a valódi tudománynak ez a hivatása.

A közönségnek világít. Ily világító eszköznek tartom én a napi sajtó java részét. De míg a napi kérdések országútján halad és vezérel a sajtó: a tudomány m a g a s l a t o k r a h á g, hozzáférhetetlen, kuszált mesgyén tör fel; de azért, hogy nyomában útat törjenek. Ez úttörés köznapi munkája a napi sajtóé: az úttörés fenséges, de verej-

tékes küzdelme a tudomány. E két működésnek találkozni kell. A közönség műveltebb részének magvasabb, mélyebb gondolatokat is kell adni.

Pulszky Ferencz egyik szellemes mondása volt, hogy talán egy ország sincsen, a hol az emberek oly hamar megszűnnének tanulni. E szellemes mondás keserü igazságát érzi a tudós, ki kénytelen minden művéhez megnyerni az Akadémia jóváhagyását, sőt érzi a költő, kinek helyzetéről fájdalmas igazsággal mondhatja Mezey: „úgy látszik, mai társadalmunk ideáljának leginkább az felelne meg, ha a poétai rangfokozatokra a hivatalos „Budapesti Közlöny“-ben jelennének meg a kinevezések ő felsége elhatározásából és valami szépművészeti miniszter ellenjegyzésével.“ Holott tudjuk, hiszen emberek vagyunk, hogy minden hatalom kizárólagos természetü. Rég megmondta Machbet, hogy a hatalomban nem lehet osztakozni. Az Akadémia is hatalom. Hatalommá teszi tekintélye, múltja, hivatása és azzá teszi mindazon nagyok emléke, kik létrehozták, virágzásra juttatták. Ugy, de a tudomány úttörője nem mindig képes a kiváltságot elnyerni és mellőztetve hány-szor téved azon veszélyes útra, melyet a „félreértett nagy szellem“-ek útjának lehetne nevezni. Szomorú, fájdalmas sorsa van azoknak, kik a tudomány fáklyáját elkeseredetten oltogatják, mert fent nem ismerik el, alant nem ismerik föl. Nagy, értelmes olvasó közönséget kellene nevelni, mely támogat, pártol. Erőt ad a csüggedőnek, föl-emeli ha elesett. Valljuk meg az igazat, a mi közönségünk kegyelméből az, ki egy politikai párt célzatainak szolgálatába nem lép, ugyancsak röviden jön ki. Példák vannak, de exempla sunt odiosa.

Szaktudósaink egy része a külföld nyelvéhez folyamodik és a magyar szellem kincseit szórja világgá. Emberi szempontból kinek volna kifogása ez ellen? De nemzeti szempontból fájdalmas vereség. Ha művész hazája széles e világ: a tudósé is lehet az; de mind a művész, mind a tudós a nemzeti szellem éltető nedvétől szakad el és akárhányszor az emberi szellem naprendszerében a meteor szomorú dicsőségére szerez jogot.

Németország szétdaraboltságának súlyos politikai hátrányai mellett meg volt az az előnye, melyet a mai irodalom élvez: sokoldalu irodalom fejlett ki a különböző szellemi központban. Az egyetemek nemzeti missiójukat teljesíték és ma a politikai sikerek egész sora köszönhető az ébren tartott nemzeti szellemnek, a közönség morális ne-

velésének, a magvas, tartalmas, tudományos irodalomnak. Ugyanazon Németország ma, hatalma tetőpontján, midőn leszedi az irodalom erkölcsi hatásának érett gyümölcseit, a tudomány-terjesztés útjára lépett és az irigyelt ellenségtől eltanulgatja az érthető, világos stíl hatalmát. Akadémiánk könyvkiadó vállalata fényes bizonyossága mellett, hogy a szakszerű beavatottság teljes megőrzése nem zárja ki az érthető, világos előadást. Renan Ernő, midőn a 40 halhatatlan sorába lépett: nem a szaktudomány apotheosisában kereste dicsőségét, de fenszóval és országúl hirdette, hogy a középkor rengeteg tudása, isteni sejtelméi: azért lőnek eltemetve, mert a középkor elveszté a formaérzékét... Mély szellemi bepillantásra mutat Julián Apostata azon politikai fogása, hogy a keresztyén iskolából a klasszikusokat kitiltá. A forma érzék fejlesztésének eszközeitől akarta őket megfosztani. A mitől nem sikerült megfosztani az Apostatának: attól megfosztá a keresztyéneket az a nagy apostasis, mely szükségessé tette a renaissanceot.

A francia és angol nemzetek beszédes példáit adták annak, hogy miként kell a tudomány legelvontabb régióit a nagy közönség számára is föltárni. Flammarionnak: Az ég csodái cz. művére teljes joggal hivatkozhatom. De a tudomány-terjesztés leghathatósabb eszköze a folyóirat.

Nálunk a folyóiratok az Akadémia pártfogása nélkül gyökeret nem vernek. Az egy „Figyelő“-n, talán a „Jogtudományi Közöny“-ön kívül alig van szaklap, melynek életrevaló képességet nyújtana a közönség pártfogása. Hazarészünk szerencsétlen kísérleteit már e felszólalás bevezető soraiban említém. És mindemez elbátortalanító, leverő jelenségek mellett is: megteszem mégis indítványomat, melyet a fentebbiekben eléggé megokoltnak látok: a Muzeum-Egylet nemeslelkű támogatásának kikérése mellett: változtassuk át kiadványunkat folyóirattá, mely a tudomány és szépirodalom egyesítése által hatna oda, hogy művelt olvasó közönséget teremtené magának, a tudomány, költészet, művészet kérdéseit komoly, beható módon tárgyalná, a szépirodalom legmagvasabb és legértékesebb termékeit nyújtaná, hogy a női közönség is kedvet kapjon az irodalom azon termékei iránt, melyek alkotása gondosabb, lassabb munkát igényel. Hamlet jeles mondása: a kevés dolgu kéz finomabb, kifejez mindent, mit gondolok a megindítandó folyóiratban, a szépirodalmi rész irányára, jelentőségére nézve.

A bölcsészet mindenha a tudományok tudománya volt. A mi Muzzeum-Egyletünk bölcsészet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztálya nemes és szép feladatot teljesít, ha a különböző tudomány-ágak találkozására ad alkalmat. Sokat beszélhetnék egyetemünk nemzeti missiójáról, különleges viszonyaink közt kifejtendő áldásos hatásáról, a nélkül, hogy a tudomány egyetemes jellegét egy perczig is kétségbe vonnám.

E tekintetben kiváló figyelmet érdemel Keleti Károly hírneves tudósunk felszólalása, melyet a „Nemzet“ 1886. decz. 28-iki számában tett közzé ily czim alatt: „Köz művelődésünk és a Magyar-Tudományos-Akadémia“. E cikk egyik fejezetét alkotja szerző sajtó alatt álló: „Magyarország közgazdasági és művelődési állapota, a budapesti 1885-diki országos kiállítás szempontjából“ cz. művének.

A többek közt így szól: „Tudományos életünkben, nem mondjuk Akadémiánkéből, hiányzik egy tényező, mely a külföldi, nevezetesen a talán túl is tengő német, de nagy részben a francia, olasz, sőt angol tudományos irodalmat is oly gazdaggá teszi, s ez a tudományos egyetemek tanúrainak irodalmi működése. Ez, igaz, nem tartozik az Akadémia körébe, de visszahat reá.“ Nem idézek tovább cikkéből, mert ennyi gondolatom megvilágítására elég. Keleti azt kívánja, hogy egyes nagyobb közérdekű kérdések felől, milyenek cholera, a villanyosság erőtan kizsákmányolása, a *valuta* kérdései; a tudomány színvonalán álló felolvasásokon kívül, nagyobb viták, kísérletezések hatnának a tudományos élet lendítésére.

Keleti azt kívánja, hogy az Akadémiának is jusson az ilyenmü tudományos működésből valami. Azonban azon kijelentése, hogy ez nem tartozik szorosán az Akadémiára, de visszahat reá: teljes világosságba helyezi ama czélzatot, mely előttem lebeg.

Keleti értekezését akkor olvastam, midőn indítványomat jelen kidolgozott alakjában már be is jelentettem.

Örömmel ragadtam meg az alkalmat, hogy egy oly tekintélyre hivatkozhattam, milyen Keleti-Károly.

A tudomány egyetemes jellegének megőrzése mellett: a tudomány társadalmi terjesztését tartalmazzák Keleti szavai. Ugyancz irányban kíván szólni e szerény felszólalás is és ugyancz irányt szolgálná indítványom elfogadása esetében Muzzeum-Egyletünk bölcsészet-, nyelv-

és történelemtudományi szakosztálya. Sőt többet tenne. Nem maradna a szakszerű működés terén. Kiterjesztené figyelmét a más tudomány-csoport körében felmerült tudományos áramlatokra is.

Hozzátehetem egy másik tiszteletre teljes mértékben méltó tudósunknak, Schwarcz Gyulának nyilatkozatát, a „Pesti Hirlap“ folyó évi január 5-iki számában: „Budapest ma már — így szól — oly magasan áll, hogy a vezetést tőle semmiféle verseay a vidékkel többé el nem fogja ragadhatni. Budapest azonban csak emelkedni fog Európa előtt, ha oly ország fővárosa leend, a melynek vidéki góczpontjai a tudományos munkában is lépést tartó rokon tényezőkül sorakoznak és sorakozhatnak is a vezénylő, fényes, nagy metropolis mellé. (Budapest és a tudomány cz. czikk). Kolozsvár egy ily góczpontul tekinthető.

Az elszigetelt, az elzárkozott szakszerűség kedvező a tudományos egyéniség kifejlesztésére; de azon megkötött szellem-erő, hogy a természettudomány megkötött melegét használjam föl gondolatom megvilágítására, vajmi sok szívet megmelegítene, vajmi sok elmét világitana.

Erdélyrészi hazánk fővárosa a tudós társaság telepítésére nem a legkedvezőbb talajt nyújtja.

Hiszen már egy pár éve dolgozunk zajtalanul csöndes elszigeteltségben; buzgón, szorgalmasan. Költött-e érdeket? Épen nem. Egy pár tag, az egyetemi ifjuság néhány tagja és az úgynevezett jóindulatu közönségből szinte senki. Észre sem veszik, hogy működünk. Elvont körben mozogtunk talán? Egy-két igazán teljesen szakszerű föl-olvasás mellett a legtöbb olyan volt, melyet minden művelt ember meghallgathatott volna. Még a hirlapirodalom sem vesz rólunk egyéb tudomást, mint hogy beküldjük felolvasásaink kivonatát és kegyes kiadni. A természettudományi szakosztály szerencsésebb, de a felolvasások meghallgatásának röpke hatása elvész és nem változik át az erők nagy átalakulásában, mit az erkölcsi világban teljes mérvben lehet tapasztalni, olvasási kedvvé, irodalmi pártfogássá. Ezt csak folytonos ébrentartás által lehet fejleszteni. Nagyobb időközönként megjelenő kiadványaink erre nem alkalmasok. Havi folyóiratok szükségesek, melyek esetleg eszmecserére adhatnak tért és alkalmat és az eszmék harcmezéjét nyithatnák meg. Egyetemi ifjuságunk irodalmi stíljét elmélettel nem fejleszthetjük; de ha e stílt magunk gyakoroljuk az által, hogy az eszmék terjesztésének eszközéül használjuk: a nyelv és irodalom összes szellemi hatását hozzuk működésbe.

Ez az a tagadhatatlan tény, hogy a közönségnek delejező hatása van: az eszméink formába öntéséhez szükséges tüzet, meleget adja. Schiller költeménye a Harang-ról: az eszme formába öntésének szép szimbolomául tekinthető. Ne sajnálja a tudós, hogy az anyaforma a széttörik, ha belőle a gondolat kiszökken, melynek hivatása magasban lebegve igazságokat hirdetni mindenkinek.

A tudós adathalmaza az anyaforma: az emberi szellem fejlődésében szétpattan, de az eszme megkapta alakját. Ehez gondos utánjárás kell. Egy havi folyóiratnak van ideje, nyugalma az öntést végezni. A napi sajtó lázas tevékenységétől ne kívánjuk ezt. De a közönség pártolását ki kell vívni. És bizony hiába tiltakozunk az „avatatlan tömeg” ellen: ennek joga van az igazsághoz, sőt a legtöbb emberiségi nagy eszme a szakkörökön kívül a népek millióinak szívéből kelt életre.

Taine Hippolyth szerint: Nem eszme, hanem érzelem emeli föl az embert. Venarques mondása igaz marad:

„A nagy gondolatok a szívből jönnek.”

Öntsük a szív melegét tudományos működésünkbe. A szépirodalom muzsájának fogadjuk el látogatását. Azon véletlenség, hogy Herodotos történelmi könyveit a Kilen c z muzsáról nevezték el: nekem mindig azt jelenté, hogy az emberiség első történetírója az emberi haladásról oly alakban tudott írni, hogy a muzsák magukénak ismerhetik könyveit. A muzsák frigyét ne szégyelje a tudomány.

A fentebbiek alapján: indítványozom:

alapítsunk az Erdélyi-Muzeum-Egylet nagylelkü pártfogóinak és anyagi támogatásának kieszközlése mellett egy folyóiratot, melyben a tudomány és szépirodalom illő mérvben lennének képviselve; csoportosítsuk hazarészünk és Magyarország mindazon íróit e folyóirat szellemi tartalmának minél értékesebbé tételére, kik a szaktudomány terén szerzett tekintélyük mellett, a nyelv és írás művészetével közreműködének az olvasási kedv gerjesztésére, az irodalom pártolás terjesztésére. Nyerjük meg a szépirodalmi tehetségeket vállalatunk támogatására. E folyóirat felölelné a társadalmi és erkölcsi élet kérdéseinek a tudomány szempontjából leendő megvitatását. A tudós a maga bűvárkodása eredményét közölné, a költő és szépíró a kedély-világ rejtett kérdéseire vetne világot a képzelem ihletett alkotásaiban. Magának, ez indítvány-

ban kifejezett eszmének elfogadása esetében a tervezet részletes megállapítása későbbi teendő volna.*)

Hogy szakosztályunk munkálkodását ép úgy folytathatná, mint eddig: az önként értetődik. Kolozsvártt, a tudomány és irodalom központján, egy ily folyóirat megindítása becsületére válnék a magyar tudományos életnek. Kolozsvártt, az erdélyi részek nemzeti szellemének e góczpontján, egy ily folyóirat pártolása, fölkarolása, becsületére válnék a magyar művelt közönségnek. Ha e vállalat megindul, de kísérlet marad: nem a kezdeményezőké a szégyen. Minden erőt egyesítenünk kell, hogy városunk azon missióját, melyet nemzeti fejlődésünk naponta parancsolóbb alakban jelöl ki számára: becsülettel betöltse. Ismétlem, Kolozsvártt központi helyül jelöli ki a viszonyok kényszerítő hatalma.

Nem szándékunk közkeletű frazisek felleghajtásához fogni; de a tudomány és irodalom komoly munkásaitól méltó joggal kérhetem: a központosítás merev, zárkozott jellegét nem érezteti-e naponta egyre jobban? Magyarország nem csak az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egylet részére adott fillérekben hozhat nekünk segítséget, de igen iróinak önzetlen támogatásában. Támogassanak abban, hogy erőteljes külön központtá emeljük Kolozsvárt. Az értelmi kultúra intézményei előkészítik a talajt. Nekünk minden tényező közreműködését kell megnyernünk. Egyetemünk, középiskoláink, másnemű intézeteink tanárainak egyetértő szellemi munkássága, hazarészünk íróinak közreműködésével együttesen jelentékeny szellemi erőt képviselnek az irodalom pártolás föléléstésére. A decentralisatio fejlesztő, áldásos hatását elérhetjük a nélkül, hogy a metropolis erkölesi meleg támogatását elveszítsük. Igaz magyar szív a központtól nem kölesönöz meleget, de növeli annak me-

*) Itt e helyen elégnék tartjuk a keretet megjelölni, melyben nézetünk szerint mozogna a folyóirat. Tartalmazna e folyóirat irányzcikkeket a sociologia nevezetesebb kérdéseiről, heti szemléje kiterjeszkednék a nevezetesebb politikai eszmék tudományos megvilágítására, a különböző tudomány-ágak fejlődését, haladását főbb vonásokban tüntetné föl, az exact tudományoknak az életre való kihatását az abstract tudományoknak a társadalmi eszmék fejlesztésére irányozható befolyását fejtené ki lehető szép és érthető írásmóddal; a szépirodalmi részben szigorú kritika alapján megválogatott termékek foglaltatnának és a folyóirat leggondosabban az igazságosság és méltányosság lehető szigorú megtartása mellett szerkesztendő részét alkotná a kritikai szemle, mely a tudomány és szépirodalom termékeit méltatná, a külföldi könyvpiacot figyelemmel kísérné.

legét. Magyar elme a központtól nem oróz világot, de növeli annak világát. A magyarnak hitvallásául kell vallania: Egységes haza, melynek szíve: Budapest. Ezt mindenki elismeri, de azért ki kárhozható oly törekvést, mely a nemzeti szellem egy új oltárát akarná fölállítani akkor, midőn százszorosaa szükségessé vált, hogy:

„Oltárai a hazának hadd füstölögjenek.“

Kolozsvártt, 1886. december 26.

Hegedüs István.

A fentebbi indítvány felett élénk vita támadván, ennek folyama alatt dr. Farkas Lajos tagtárs azon közvetítő indítványt tette, hogy miután a felszólalók többsége az indítványt elvben pártolandónak találta s főképp pénzügyi nehézségeket hozott föl, az eszme megmentése és jövődők előkészítése végett a jelen pénzügyi viszonyok erejéig történjék az indítvány szellemében változás a kiadványok beosztása és megjelenési ideje tekintetében olyan formán, hogy az évi 20—24 ív 4 füzetre beosztva, meghatározott időben pl. évnegyedenként jelenjenek meg s mindenik füzetben 1—1¹/₂ ív könyvismertetések rovatára legyen szánuva.

Elnök szavazás alá bocsátván előbb dr. Hegedüs István indítványát, azután a dr. Farkas Lajosét, szótöbbséggel mindkettő elvettetett.

Ez ügy eldöntése után Fazakas József a pénztárvizsgáló bizottság nevében jelenti, hogy a pénztári számadásokat rendben találták, a felmentvényt megadandónak véleményezik, csak a tagdíjak helyes elszámolása érdekében kívánatosnak tartják, hogy a számadásokhoz részletes kimutatás mellékeltessek a befizetett, vagy be nem fizetett tagokról.

A gyűlés e véleményyt elfogadván, ez értelemben adja meg a fölmentvényt. Egyszersmind a jövő évi számadásnak a közgyűlésre leendő előkészítése végett Fazakas József és dr. Török István tagtársakat előre kiküldi a jövő évi számadások megvizsgálására.

Ugyancsak e bizottság véleményes javaslata alapján a jövő évi költségvetés következőképp állapittatik meg:

I. Bevétel.

1. Pénztári maradvány 1886-ról	228 frt 55 kr.
2. Átalány a Muzeum-Egylettől	1000 frt — kr.
3. Tagsági és előfizetési díjakból	100 frt — kr.
4. Hátrálékos tagdíjakból	50 frt — kr.
5. Intercalaris kamatokból	10 frt — kr.
6. Altenberger-codexből	50 frt — kr.

Összesen: 1438 frt 55 kr.

II. Kiadás.

1. Kiadványok III. k. 4 f. nyomdai és író díja	170 frt — kr.
2. Az 1887-iki kiadványokra	1203 frt 55 kr.
3. Irodai költség	10 frt — kr.
4. Postai költség	15 frt — kr.
5. Szolga díjazása	20 frt — kr.
6. Vegyes kiadások	20 frt — kr.
	Összesen: 1438 frt 55 kr.

Elnök megköszönvén a maga és a választmány nevében a beléjük helyezett bizalmat, bejelenti mindnyájuk visszalépését. Mire a szakosztály dr. Szabó Károly korelnöksége alatt a választást megajtván, a tisztviselői kar következőkép alakítottatott meg:

Elnök: dr. Szamosi János.

Alelnök: dr. Szász Béla.

Titkár: dr. Hegedüs István.

Választmányi tagok lettek: dr. Felméri Lajos, dr. Ferenczi Zoltán, dr. Schilling Lajos.

Kolozsvártt, 1887. január 23.

I. Szakülés.

Elnök dr. Szamosi János az új egyleti év első szakülését a benne helyezett bizalomért kifejezett köszönő szavak kíséretében nyitotta meg. Folyó évi február 19-én tartott szakülésen két felolvasás tartatott, számos szakosztályi tag és érdeklődő jelenlétében.

Dr. Finály Henrik: „A magyar nyelv hangrendszere“ czimű értekezését olvasta föl, mely a magyar hangok sorát és változatait az irodalmi nyelvben határozott és végleges alakban kísérti meg egybeállítani. Az értekezés polemikus megjegyzéseket tesz a nyelvtanokban dívó felfogás ellen nem egy hangra nézve.

Dr. Széchy Károly: „Kölcsey és az akadémiai titkárság“ czim alatt terjedelmes tanulmányt mutatott be, melyet kivált a Szemere-tárban tett levéltári kutatásai alapján készített. Mindkét értekezés több mind két óráig kötötte le a hallgatóság figyelmét és vívta ki tetszését. E szakosztályi ülés zártüléssé alakulván, elnök előterjesztésére és a választmány javaslatára új tagokul megválasztottak: Moldován Gergely, dr. Szinnyei József egyetemi tanárok, Téglás Gábor dévai reáliskolai igazgató és Király Pál dévai reáliskolai tanár.

Kolozsvártt, 1887. február 19.

A titkár.